

حکومتا ههريما کوردستاني - عيراق
وهزارهتا پهروهردي
پيښه بهريا گشتي يا پروگرام و چاپه مه نيا

مافين مروقي

بو پولا دهی نامادهی و پيشه یی

ناماده کړن

همه سالح همه نه مين چينه ر علي جولا
د. سالار همه سور باسیره وشيار مسته فا خال

هاتيه کرمانجی کړن ژايی

قيس صباح حميد کروان مصطفى مصطفى سفر اسماعيل عبدالله
فواز عبدالقهار عبدالله كاظم سلمان عبدالله ابراهيم خالد محمود

پيداچوونا زمانی

محمد عبدالله احمد

پيداچوونا زانستی

شکر حاجي محمد طاهر

سہریہ رشتی زانستی یی چاپی: قیس صباح حمید
سہریہ رشتی ہونہری یی چاپی: عثمان پیرداود کواز - سعد محمد شریف صالح
تایپکرن: سعد محمد شریف صالح
دیزاین: عدنان احمد خالد
بہرگ: زاگروٹس محمود عرب
جیبہ جیکرنا بزارہ کرنا ہونہری: عدنان احمد خالد

پشکا ئیکى

مىژوويا مافى مړوځى

تهوهري ئىكى

كورتىپەكا دىرۆكى:

ل پەيدابوونا جفاكى مروقاتىي ودرکهفتنا تيگههين ملكداريى وبهروژهوهندى ودهستهلاتى، ههفركى. وشهروپيكدادانان دهستپيكر و دوو جهنگين شهريين جيهانى ژى لى پەيدابوون، وان ههردو جهنگان کارساتين مهزن يين وەسا ژى پەيدابوون کو ب مليونان كهسان گيانى خو ژ دهستدا ههزى ئاقل دارين جيهانى ههست ب وان پيشيلكارين مهزن كرن كو دژى مروقى ومروقاتىي دهاتنه كرن ودهينه كرن، ب تاييهت د دهمى شهر ونه ئاراميان دا، لهورا پيکولا دانانا سيسته مهكى وەسا كر كو راددهكى بو وان پيشيلكاريان ب دانن..... ب وان ئهگه ران هزر ل دانانا چهند بنه مايه كان كر ههتا مافى تاكه كهسى وخه لكى سقىل وپين شهر نه كهر بهيته پاراستن وسوزا پيگيري بوونا دهستهلات داران ژى ب وان بنه مايين سهرهكى ودر بگرن.

سالآ (١٢١٥)، خه لكى ئينگلته را به لگه نامه ك ب فه رمانه واپين خودا بوو موهر كرن كو چهند مافه كين مروقى تيدا ديار كريبوون، ئه و په يمان نامه ب (ماگنا كارتا)^(١) ئانكو (په يمانا مه زن) يا به رنياس بوو.

دچه رخی (رينيسانسى) ژى دا، ل ئه وروپا كومه كا زه لامين زانا وهونه رمه ند وهه ژى پەيدابوون، هزره كا وەسا يا گرنگ دارشت كو سه رجه م مروفايه تى هژاند ورۆله كى مه زن دريخوشكرن وگه شه ييدان وچه سپاندنا مافى مروقى ژى دا ديت.

---

(١) سالآ (١٢١٥) دهسهلاتا پاشايهتى ل ئينگلته را زور لاوازبوو ب تاييهتى پشتى بشكاريكردا ئينگلته را دشهري خاج بهرستان دا وتيکشکاندنا كه نيسا كاسوليكي ئهف كاره بوويه ئهگهري نهرازيبوونى دناقههرا خانه دانان وسويارچاكاندا، ژلايهكى ديترفه ئاكنجيين باژيران دژى دهسهلاتا پاشاى رابوون ونه چار كره په يمان نامه كى دگهل ئيمزا بكن ب نافى (ماگنا كارتا = په يمانا مه زن)، ئه و په يمان ژ (٦٢) بهندان پتيكهات بوو، ژوان بهندان: ريخستنا باجى زيندان نه كرن چ كهسان بهرى كو ياسا ريكي بدهت دستيورنه دان دكاروبارين دادگه هان دا هه ردهمى پاشايي پيگيره نه بيت ب وئ ياسايي بو خانه دانان ودره به كان ههيه دژى وى ب راوهستن.

ساللا (۱۶۴۲)، (لۆليقهر كرومىل)^(۱) سەرکردايەتيا شۆرەشەكا بورجوازى يا ديموكراتى ل ئىنگلتەرا دكر وپاشا (شارلى ئىكى) ژناقبر وپەرلەمانەك پىك ئىنا، وى پەرلەمانى د ساللا (۱۶۸۹) دا چەند بنەمايەككىن وەسادارشتن كو ئارمانجا وى كىمكرنا دەسھەلاتا پاشاتىي وپشتەقانىكرنا ئازادىيىن كەساتى بوو، ھەر دوى سەردەمى دا فەيلەسوفەكى مەزن ب ناقي (جۆن لۆك) پەيدا بوو، بوچوون ونقىسىننن خۆ دسى خالان دا كۆ مكرىنە:

۱-ياسايىن سروشتى، بى جودا ھيا رەگەز، ئايىن.... ھتد، درىكا ھش وپىران قە، ب رىكا ئەزموونان وھەستىن مە دەيتە نياسىن.

۲-دانانا بەنداتىي (بەنياتى) ب كارەكى نەرەوا.

۳-ھەمى كەس بۇ پاراستنا ژيان و ئازادىي د ماف و ئەركان دا وەك ھەقن.

راگەھاندنا سەربەخۇيا ئەمريكا، ل (۴) ئ تىرمەھا (۱۷۷۶ز) دا، بۇ ئىكەمىن جارداكوكى ل راستىيەكى دەيتە كرن كو مروف ژ دايكبوونا وان قە دىەكسانن وخودايى مەزن ھندەك مافىن بنەجھ پى دايىنە، وەك مافى ژيانى، وئازادىي، وگەريان ل دويىف بەختەوهرىي، حكوومەت ژى ژپىخەمەت د دەستقەئىنانا فان مافان دا ھاتىنە دروستكرن.سىزەدە ويلايەتان ژ ويلايەتتىن ئىكگرتىيىن ئەمريكى دەستوورى بنەرتى خۆ گوھورى وھەشتىن دى ژى ئەو راگەھاندنا مافى مروقى دئىخستەنە سەر دەستوورى دەقەرئىن خۆ، ھەمىان مافىن تاكەكەسى ب گرنگى (دانای نە) و دبىژن ئەقە ئازادىيىن سەرەتايىن مەدەنىنە (سقىل).

---

(۱) سىياسەتمەدارەكى ئىنگلىزى و ئەندام پەرلەمان بوو وسەرکردايەتيا بزاڤەكا بەرھنگارىي دكر دژى پاشا، ل ساللا (۱۶۴۲) شەرى نافخويى ئىنگلتەرا دناقبرەرا پشتەقانىن پاشاى ولايەنگرىن پەرلەمانى دەستپىكر و ل ساللا (۱۶۴۵) ب سەرۇكاتيا (لۆليقهر كرومىل) سەرکەفتەكا مەزن ب دەستقەئىنا.

شۆرەشا فرەنسا ل تیرمه‌ها (۱۷۸۹) سەرهلدا بوو. د مه‌ها ته‌باخا هه‌مان سال دا جقاتا گهل (په‌رله‌مان) هاته‌ دامه‌زاندن. ئەه‌ق جقاتی مفا ژه‌ردو نموونین بریتانیا و ئەمریکا د بیاقی مافی مروقی دا وەرگرت، ژبلی هندئ مفايه‌کی زور زی ژ (به‌ر هه‌مین) هه‌ر سی هزرمه‌ندین فرەنسی (جان جاک رو سو^(۱)، فولتیر^(۲)، مونتسکیو^(۳)) وەرگرت. ئەه‌ق جقاتی مافی مروقی وه‌ه‌قوه‌ لاتیبوونی ب (۱۷) به‌ندان راگه‌هاند د سال (۱۷۹۱) زی دا ئیخستی یه‌ دناف ده‌ستووری فرەنسادا.

ریکه‌فتنناما (لاهای) سال (۱۸۹۹)، ئەو راگه‌هاندن و ریکه‌فتننامه‌ ب خوفا گرتن کو پیدقی یه‌ د ده‌می شه‌ران دا به‌ینه‌ په‌یره‌وگرن، ژوانا ریکه‌فتنناما لهای (۱۸۸۹) وریکه‌فتنناما (۱۹۰۷) یاتایبه‌ت ب ب ده‌می شه‌رانقه، ژ شیوازین ریکه‌ختنا خه‌لکی وب کارنه‌ئینانا چه‌کین کومکوژ وقه‌ده‌غه‌کرنا وان وچه‌وانیا سهره‌ده‌ریا شه‌ره‌که‌ران وپارستنا گیانی هه‌قوه‌لاتیین سقیل وده‌زگه‌هین مه‌ده‌نی.

ئەو ریکه‌فتننامه‌ گریدایه‌ ب پاراستنا مافی مروقی قه‌ د ده‌می شه‌ر وپیکداداناندا، به‌حسی پاراستنا ئیخسیر وبریندان دکه‌ت، د سال (۱۹۰۷) ده‌ستکاری د ده‌قی ریکه‌فتننامی داکریه‌ وگرنگیه‌کا زیده‌تر ب بریندارین شه‌ران

---

(۱) جان جاک رو سو: (۱۷۱۲ — ۱۷۷۸) نفیسه‌ره‌کی فرەنسی یه‌ وپه‌رتووک دبیا قین فه‌سه‌لفه‌ وکۆمه‌لایه‌تی داناینه، تیدا به‌حسی چاکیا مروقی کریه‌ وداخا فه‌گه‌ریانئ بۆ سروشتی دکه‌ت ژبه‌ره‌ه‌مین وی (په‌یماننا کومالایه‌تی، ئەمیل، دانپیدان) بنه‌مایین هزر وبریین وی کاریگه‌ریا خو دشۆرەشا فرەنسی دا هه‌بوو.

(۲) فولتیر: (فرانسوا ماری ئەرواس) (۱۶۹۴ — ۱۷۷۸) ژدایک بووی پاریسه، نفیسه‌ره‌کی بلیمه‌تی فرەنسی یه‌ سه‌رکردایه‌تیا بزافا فه‌لسه‌فا ماتریالی کریه‌ و به‌ر هنگاری ده‌سه‌لاتا ئایینی و مه‌ده‌نی بوویه‌ وره‌خنه‌ لی گرتی یه‌. شعر و میژوو و شانۆ و نامه‌ لیگه‌وه‌ژرین وه‌له‌سه‌فه‌ نفیسی یه‌.

(۳) مونتسکیو: (۱۶۸۹ — ۱۷۷۵) ژمه‌زنه‌ هزرمه‌ندین فرەنسی یه‌ په‌رتووکا (گیانی یاسایان) ژ مه‌زنترین به‌ره‌ه‌می وی یه‌ کو تیدا داکوکی ل سه‌ر جودا کرنا ده‌سه‌لاتا (یاسادانان، جیبه‌جیگرن، دادوهری) کریه‌. مونتسکیو ژ پیخه‌مه‌ت دابینکرنا نازادی و دادوهری، داخا کر ب شیوازی سیسته‌می ئینگلیزی یی سه‌رده‌می کو مونتسکیو ب باشتترین جوړین هوکمی دزانی، پاشا وته‌خا نۆرستوکران وته‌خا گشتی هه‌فیشکیا هوکمی بکه‌ن.

و ئىخسىر وخەلكى سقىلىۋى دا. ول دويىف داۋى ساللا ۱۹۴۹) ل جنىف ل سەر چوار خالىن گرنگ رېكەفتن، ئەۋزى پاراستنا بريندارين شەران، ئىخسىر، جەين پىرۋز، جەين مەدەنى.

پروٹوكۇلەك بۇقەدەغەكرنا ب كارئىنانا گازىن ژەھراۋى وماددىن بەكتريۇلۇۋزى، كوب ئامرازى شەرى درندانە ددانا، ل جنىف ئىمزاكر.

راھىنان

- د دەمى ھەردو شەرىن جىھانى وشەر وپىكدانين دى دا، مافى تاكه كەسى وەكو پىدقى دەھتە پاراستن؟
- كوشتن وكافلكارىي ھەر سقىلەك قەدگرت؟
- بۇ راگرتنا كافلكارى وئەو نەرەوايىن دژى جەين پىروزدكر، چ ھاتىە كرن؟
- ژبلى دەولەتتىن زيان قىكەفتى لايەنى دىتر ل سەر نەرەوايەتيا شەرى نەرازيبووينە؟

تەۋەرى دوۋى

قۇناغىن پاراستنا مافىن مرقۇى:

پاراستنا مافى مرقۇى، ل دويىف پىشكەفتن و بەرەف پىششەجوونا جقاكى مرقۇاتىن، ئەف قۇناغە ب خۇفە دىتىنە: قۇناغا رەۋشت و تىتالان، قۇناغا ياسايى، قۇناغا دەستوورى، قۇناغا نىفدەولەتى.

قۇناغا رەۋشت و تىتالان:

دشىن بىژىن، مافى مرقۇى ب شىۋى رەۋشت و تىتالان دناف جقاكى داھە بوۋىە، ئەۋزى ب ئەگەرئ نەبوونا ياسايا نقىساکى. د بنەرەت دا ژى تىتال ژ دوو بنەمايىن سەرەكى پىك دەيت:

ئىك: بنەمايى ماددى، پىكھاتى يە ژدووبارەكرنا كرىارەكى يان نەكرنا كرىارەكى دىبافەكى دياركرى دا.

دوو: بنەمايى مەعنەۋى، پىكھاتىە ژ باومرئىنان ب كرن يان نەكرنا كارەكى كو پىگىرى بوون پىفە پىدقى يە.

دكەفن دا جقاك ژ چەند خىزانەكان پىكھات بوو، لەورا كى ژ وانا خودان دەسەلەت وھىز بايە، فەرمانىن ۋى ژلايى خەلكى فە جھى ياسايا ئەقرۇ دگرت. رويدانا ھەرگرفتەكى دجقاكى دا ئاراستەى ۋى دكروئەۋى ژى برىارا خۇل سەرددا ئىدى كەسى ژى بۇ ۋى نەبوو بەرھنگاريا برىارا ۋى بيت... د دويىف دا ئەو خودان دەسەلەت بوو دھۆز وخىلى دا، نافى سەرۆك ھۆز يان سەرۆك خىل لى دانايە... پىشتى چاندىن پەيداۋوۋى وب رىفەبەرنا ھۆكارىن بەرھەمئىنانى، زال دەستان (متسلط) ل دويىف تىتالان جقاكى خۇب رىفەدبر وزىدەتر ھزرل بەروژەۋەندىيىن خۇدكر ژبەر ژەۋەندىا خەلكى دىتر. ژبەر قى چەندى جقاكى ۋى سەردەمى

د ئه نجام دا دوو چينين سهرهكى تيدا سهرهلدان، ئه وژى چينا بهندان وچينا
ئورستوكراتى بوون، يائيكي نزمترین و يا دووئ بلندترین چين بوو. دناقبه را قان
دووچينان دا زيده وكييم چينين ديتر سهرهلداينه، ئه وان ژى ل دويف دوپرى
ونيزيك ياوان ل دهسه لاتى هاتينه جوداكرن، وهكو كه سهكى ب جهرگ وژيھاتي كو
ريقه بهرئ كارين وان بيت يان ب رينا ژن وژنخوازيي پويته پيدايت.

ئانكو قوناغا تيتالان قوناغه كه تيدا ماف ب ريكا تيتالان قه دهاتنه پاراستن
وهيشتا ياسايا نفيسكى د وى دهمى دا نه بوو، بهلى ئه قه ژى وئ ناگه هينيت كو
پشتى پهدابوونا ياسايا نفيسكى تيتال ب تهمامى رولئ وئ نه مابيت، بگره ههتا
نهول هندهك جهان تيتالان رولئ خوئي هه دقئ بياقى دا.

د قئ قوناغى دا، ئه گهر نه بيژين ههمى ماف دپيشلكرى نه، ئانكو كييمترین
مافى مروقى تيدا دپاراستينه، چونكى بهردهوام ماف بو خودان هيژابوويه. هه رب
وى حوكمى چقاك دوى دهمى دا چينا يه تيه كا گه لهك ئاشكرا ياپيغه ديار بوويه.
بهند نزمترین وبيبارترین چين بوو، وئهوئن كو دئازاد بوون ژى سيفهتا
هه قوه لاتيبوونى هه بايه چه ند مافهك وان هه بووينه، وهك: مافى ژيانى، مافى
ملكداريى، مافى پيكنينا خيژانى، مافى هه بوونا بهندان، بهلكو وهك تيتالهك
دپاراستى وديپيره وكرينه، له ورا هه ر پيشلكرنه كا قان مافان گه لهك ب ساناهى
وئاسايى بوويه. د دويف دا ژبه ر پيشقه چوونا مه دهنه تى و ب دروستبوونا
دهوله تى وبه رفره هبوونا چقاكى وداھينا نا توماركرنى، نفيسين ب شيوهكى ساده
هاته گورئ، پاشى ياسايى سهرهلدا كو رهوش و تيتال ب ئيك ژيديرين وئ دهينه
هژمارتن.

پاھینان

- مەرەم ژ رەشت و تیتالان چی یه؟
- ئەرئ رەشت و تیتال ژیدەرەکه ژ ژیدەرئین یاسایی دھینە هژمارتن؟ دشین نمونهک ژ وی لایی قە بزانی؟
- ئەرئ مروقی هەر ژ که فندا یاسایا نقیسی هه بوویه؟ ئەگەر نه بیت بوچی؟
- ئەرئ جفاکین سەرەتایی ب چ شیوهکی ب ریقه دچوون؟
- ئەرئ تیتال شیا بوون ب شیوهکی دادپەر وەرانه مافی مروقی ب پاریزیت؟
- ب قی شیوهیی جفاکی وی سەردەمی چ جفاکەك بوویه؟ مەرەم پی ئەقەیه (فرەچین بوویه یان چەوا؟)

قۇناغا ياسايى:

ب پيشقە چوونا مەدەنىيەت، و پېكھاتنا دەولەت، ياسا ژلايى دەولەت قە ھاتە دانان و ب ياسايىن نقيسكى ھاتنە نياسين. دەستپىكى دانانا ياسايى ب تنى ناف بوو، چونكى دەستكارى دتيتالين كەقندا نەدھاتەكرن ب تنى دنقيسان. وھوسا وەلى ھات كو ل دويىف ھوكمين وى خەلكى خو پيشقە گرپدەن. ياسايا ھامورابى ل عىراق وياسايىن ئولونى ل يونانى وياسايا دوازده تابلويىن رۇمانيان نمونا وان جوړە ياسايانن. ھامورابى كو نيزىكى دوو ھزار سالان بەرى زايىنى پاشايى بابل بوويە، ياسايا وى ل سەر بەرەكى نەخشاندى يە وب ياسايەكا كەفن دھيتە دانان. ئەو ياسا نقيسينا تيتالين بەر بەلاقين سەردەمىن خو بوويە وبەھسى مەسەلن: سزادان، (دەسكەفتين، (امتيازات)) كار بەدەستان، گريبەستين كرين وفرۇتنى، قەگوھاستنا كەل وپەلان، وەكالت، قەر، دەست بەسەردا گرتن، مەسلا بەنداتين، وخيزانى كرىە. دەرکەفتن و بجهئنانا ياسايى پينگافەكا گرنگ بوو ژروى دياركرن وپشتەفانيكرنا مافى مروقى، ئەگەر دەستپىكى داب شيوھكى سادە ژى بيت بەلى دگەشەكرنەكا بەردوام دابوويە ھەتا گەھشتى يە وى ئاستى كو نھو تپدا.

راھينان

- ب پەيدابوونا نقيسينى وبەرفرەھبوون وگەشەكرنا جفاكان دقيا وان چ تشتەك بو رپكخستنى كرابايە؟
- ئەوى پروگرامى چ ناف بو دانان؟
- ھامورابى كى بوويە؟ و چ كرىە؟
- ئەرى ياسايا ھامورابى وئەو ياسايىن ديتەر ژى كو دوان دەمان دا ئەقین ل دويقرا ھاتين، مافى مروقى ب باشى دپاراست؟ ئەگەر نە بوچى؟

قۇناغا دەستوورى:

ژ پېخەمەت زېدەتر پېكخستنا پەيوەندىيىن مرۇقى و جفاكى، ياسا پېشقەچوو و دەستوور ژ پەيدا بوو، كو ب ژېدەرى ياسايى دەينە ھۇمارتن د دولەتى دا، و ژ كۆمەكا بنەمايىن ياسايى يىن گشتگير پېكدهيت و جوړى سيستەمى دولەتى ديار دكەت، بسپوريا دەسھەلاتا (ياسادانان، ب جيھئنان، دادوهرى) وسەربخو بوونا ھەر ئيك ژوانا وجودا بوونا وان ژئيك دوو، نازادىيىن كەسى وئەرك ومافىن وانا دەستنيشان دكەت.

ھەر جفاكەكى دولەت ھەبىت، ئەفجا قەبارى وى دولەتى ھەر چەندىت، بۇ پېكخستنا پەيوەندىا پېدقى ب رىيان وياسان دبىت، ھەر ئەفەزى بوويە ئەگەرى سەرھلانا زانستى دەستوورى... پەيھا دەستوور د بنەرەت دا پەيھەكا لاتىنيە ب رامانا فەرمانا ئىمبراتورىيىن رۇما دەيت، دزمانى ئىنگلىزى وفرەنسى ژى دا دبىژنى (Constitution). ود زمانى كوردى دا دبىژنى (دەستوور) وب چەند شىوھەكان دەيتە پېناسەكرن.

ب قى رەنگى پەيوەندىەكا تەمام دناقبەرا دەستوورى و مافى مرۇقى دا ھەيە، چونكى ژ لايەكى قە دەستوور ژېدەرى ياسايانە و مافا دەستەبەردكەت وديارىزىت و دكەتە مافى دەستوورى، ژ لايەكى دى ژى قە دناف ياساياندا دەيتە بنەجھكرن، كو ئەفە وى دگەھىنيت پېشلىكرنا ھەر ئيك ژ وان مافان، ئەگەر دەسھەلات ژى بيت پېشلىكرنەكا دەستوورى دەيتە دانان. ھەر دوى چارچوقەيى ژى دا د پړانيا وەلاتان دا مەرجهكى دەستوورى يى وەسا دادن ھەتا د دەمى گوھورىن وچاكرنا بەندىن دەستووران دا ب ھىچ شىوھەكى دەستكاريا وان مافان ناھيتەكرن وژى كىم ناكەن.

هەردەھەمان بیاڧ دا، دوان وەلاتان دا دادگەھەکا بلند ب ناڧی (دادگەھا بلندا دەستوور) ی ھەیە، ئەو دادگەھ چاڧدیڤریا جیڤەجیڤکەرنا دەستووری وپاراستنا وان مافان دگەت کو تیدا ھاتینە، و دەسھەلاتا ھەلوشاندن وژناڧبرنا ھەر یاسا وریسایەك سەرە دەرییەك زی ھەیە کو ب بەرۆڧاژیا وان بیت.

دەستوور خودانی چەند گرنگییەکا یە، ژوانان:-

۱- دانانا سنۆرەکی بۆ دەسھەلاتان (یاسادانان، ب جھئینان، دادوھری) و جودا کرنا وان ژھەڧدو.

۲- دەستوور ژیدەرەگە بۆ سەر جەم یاسایان.

۳- دیار کرنا دەسھەلاتا ھەر ئیک ژدە سھەلاتین لسەری دیار.

۴- دەستوور زامنەکی (مسۆگەر کرنا) یاساییە بۆ نازادیڤن گشتی و ماڧین کەسان.

۵- دەستوور زامنی (مسۆگەر کرنا) ڤشکدار بوونا ھەمی کومەلین سیاسی دگەت د بریڧھەبرنا دەولەتیدا.

ژبەر کو بەندیڤن دەستووری دەولەتیدا، خودانی ڤیرۆزی و گرنگیە کا مەزن، ڤیدڧییە بجۆرەکی بەینە دارشتن کو ڤرانیا مافان مسۆگەر بکەن و ببیتە ڤالڤشتەکی مەزن بۆ چەسپاندنا وان، ئەوژی وەدگەت ڤشتراستی و ئارامی لدەڧ جڧاکی دروستبیت، و ترسا کەسین جڧاکی زی ژ خوارنا ماڧین وان ژلای دەسھەلاتی ڧە نەمینیت.

راھینان

- نهۆ ھەر دەولەتەکی یاسایەکا بنەرەتیا خو ھەیه، چ د بیژنە وی یاسایا بنەرەتی؟
- ئەو دەستووری کو دبیتە ستوینا برێقەبرنا دەولەتی، ب وان یاسایان ئەم دشیین چ بدەستقە بینین؟
- ھەمی دەولەت پەیرەوا دەستووری خو دکەن؟
- ئەو دەولەتا دەستووری خو پەیرەو دکەت وریزی لی بگریت، چ دەولەتەکە؟
- ئەری تو دبیزی دەستور دئیکەم جاردا ب وی جووری بیت وەك بەحس ژئ ھاتیە کرن؟ ئانکو دەستەلاتداران پیگیری پی دکر؟
- قوناغا دەستووری و قوناغا یاسایی کیژ وان ب پیشکەفتیتەر دەیتە دانان؟ بوچی؟
- دەستور ژ لای دەولەتی قە بەیتە دانان باشە؟ یان ژ لای ئەندامین ھەلبژارتی ژ لای گەلی قە؟
- گرنگترین ماف دەستووری دا کیژە؟

قۇناغا نىف دەولەتى:-

ئەگەر مافى مەرۇقى د قۇناغا دەستوورى دا جەھى خۇ د بەندىن دەستوورى دا كرىت لى د قى قۇناغىدا ب رىكا چەندىن پەيماننامە و رىككەفتنامىن نىف دەولەتتە موركەكا نىف دەولەتى پىقە ھاتە دانان.

د قى قۇناغىدا چەندىن كومبوون و كونفرانس دناقبەرا وەلاتاندا ھاتە گرېدان، ھندەك ژوان بۇ چارەسەريا كىشە وگرفتىن وان ھندەكىن د يىزى بۇ جەگرتنا ياساين نىف دەولەتى و ئىمزاكرنا رىككەفتنامىن تايبەت ب مافى مەرۇقى قە ژ وانا: ئىمزاكرنا پەيماننامەيەكى بۇ نەھىلانا بەنداتىي، نەھىلانا بازىرگانىكرنا ب ماددىن بىھۆشكەر، كەمە تەپەسەران، رىككەفتناما تايبەت ب مافىن مەدنى و سىياسى، پاراستنا ملكدارىا پىشەسازى وئەدەبى وھونەرى، نەھىلانا جوداھيا ژنان... ھتە. ھەرەوسا پىشتى نەمانا كۆمەلا گەلان، رىكخراوا نەتەوېن ئىكگرتى ل سالا (۱۹۴۵) وەك رىكخراوەكا نىف دەولەتى ھاتە دامەزراندن، كو پىسەرکەفتیانە شىايە ھەتا ئاستەكى باش گرنگىي ب پىرسىن مافىن مەرۇقى بدەت و ب رىكا كاركرنى پىرسىيىن مافى مەرۇقى بنەجە بکەت.

تەۋەرى سىي

نەتەۋىن ئىكگرتى ۋە مافىن مەۋقى:

پشتى ھەلبوونا چرىسكا شەرى جىھانىي دوۋى وشكەستنا كۆمەلە گەلان د پاراستنا ئاشتيا جىھانى و پىكىئىنانا پەيوەندىيەكا ئاسايى و دوۋىر ژ شەرى دناقبەرا دەولەتاندا، بۇ ئىكەم جار (فرانكلىن د. روزفيلت) ئ سەرۋكى ئەمىرىكا، ناڧى نەتەۋىن ئىكگرتى ئىنا، دوۋى راگەھاندنىدا كو ۲۶ حكوومەتان تىدا سۆزدان بەردەوام بن د شەرىدا ھەمبەر ھىزىن "تەۋەرى" ى (مەھورى).

كۆمەلە گشتى يا نەتەۋىن ئىكگرتى

د دەمى كونگرئ نەتەۋىن ئىكگرتى ل (۲۵ — ۲۶ نىسانا ۱۹۴۵) ئ ل سانفرانىسىسكو ھاتىە گرېدان (۵۰) دەولەتان پشكدارى د دانانا بەلگەناما (مىثاق) وىدا كر، ئەۋزى لدويف وان پىشنىيازىن نوينەرېن ئىكەتيا سۆڧىيەت وچىن و ويلايەتېن ئىكگرتىيىن ئەمىرىكا، ل تەباخا (ئاب — ۱۹۴۴) ئ كرىوون. ل رۇژا (۲۶) خىزىرانا (۱۹۴۵) ئ، ھەر (۵۰) دەولەت وپۇلندا، كو نوينەرېن خۇ د كونگرئ دامەزراندنى دا دانابوو، ئىمزاكر، ب ڧى رەنگى بوونە (۵۱) دەولەت...

قەبارئ نەتەۋىن ئىكگرتى، ل رۇژا (۲۴) ئ چرىا ئىكى (۱۹۴۵) ئ ب ڧەرمى ھاتە نىاسىن، ئەۋزى پشتى كو ھەر ئىك ژ ئىكەتيا سۆڧىيەت وچىن و ڧرەنسا وويلايەتېن ئىكگرتىيىن ئەمىرىكا وپرانىا ۋەلاتىن دىزى ئىمزا يا خۇ لسەر كرى.

دېښگوټنا به لگه ناما وېدا کو ب دستوورئ نه ته وېن ئیکگرتی دهیته نیاسین هاتیته: "نهم گهل ونه ته وېن ئیکگرتی سوژی ددهین به ره بابین (جیل) ین داهاتی ژ شهر و کاره ساتان بپاریژین، دهه مان بیافئژیدا په یمانئ نوی دکهینه فه و باوهریبوونامه ب ماف وب وئ کو زهلام وژن ونه ته وه ب مه زن وبچویکین خوځه، مافی وهکهفه و وهکی ئیک ههیه"

سالنه ژی ل (۲۴) ئ چریا ئیکی، ب وئ هه لکهفتی دهه می جیهانیدا ئاههنگ دهینه سازکرن.. نهؤ هژمارا نه ندامین نه ته وېن ئیکگرتی گه هشتیه (۱۹۱) دهوله تان. ئهقی ریځخراوا نیف دهوله تی، دگهل چهن دین نارمانجین خو، دوو نارمانجین سهره کی هه نه:

۱- ناشتیه ک لسهر بنیاتئ وهکهفه یئ دناقبه را گهلان ومافی چاره نفیسئ وان دا دانیت.

۲- بی جوداهی کرنا ره گه ز، زمان، ئایین، رهنګ، یان نه ته وه، مافی مروؤفی بهیته چه سپاندن.

نه ته وېن ئیکگرتی د (۱۹۴۸/۱۲/۱۰) یدا، جارناما جیهانیا مافین مروؤفی، د (۳۰) بهندان دا راگه هاند، کو ئهف مافه بخوځه گرتبوون: (مافی ژیانئ، سهره بستی، سلامه تیا که سی، وهکهفه ی بهرام بهر یاسایئ، دویرکه فتن ژگرتنا بی ئه گهر، دادگه هکرنا ئاشکرا، نازادییا هاتن وچوئ، مافی په نابرنئ بو ههر وهلا ته کی، مافی ره گه زنامئ، هه فزینی، ملکداری، مافی دهر برینی، پشکداربوون د رېځه برنا وهلا تیدا، نازادییا دهنگدانئ وخو هه لېژاردنئ.

سالا (۱۹۴۹) ئ ل باژیرئ (جنیف) ئ ریځکه فتنامه کا تایبه ت ب چاواتیا پاراستنا مافین مروؤفی د ده مئ شهراندا هاته ئیمزاکرن کو گرنگترین خالین وئ پیکهاتی بوون ژ: پارستنا "بریندارین شهران، ئیخسیر، جهین پیروژ وجهین

سقىل (مدنى) "ئەف خالە پشتى دەستكارىكرنا رېككەفتناما (لاھى) يا سالا (۱۸۹۹) ھاتن، كو گرېداينە ب پاراستنا مافىن مروقى ڤە، لدمى شەر و شوران دا بەھسى پاراستنا ئىخسىر وبرينداران دكەت.

د دويڤ دا زى ل سالا (۱۹۵۵ - ۱۹۶۶)، ئەندامىن رېكخراوا نەتەوېن ئىكگرتى پىكگوھورينا ھزر و بىران ۋەكۆلىنىن تىرو بەرفرەھ لدور مافىن مەدەنى و سىياسى و رەۋشەنبىرى و كۆمەلەيەتى كرن، ھەتا ل ۱۶/۱۲/۱۹۶۶ ئ دوو رېككەفتنامىن جودا و پروتوكولەكا ب ھەز ورازىبوون ھاتە راگەھاندن، رېككەفتناما ئىكى يا تايبەت ب مافىن مەدەنى و سىياسى و ژ (۵۳) بەندان پىكھاتىيە، و (۱۲۴) دەولەتان ئىمزا كرىيە و پىگىريا خۆزى پىڤە راگەھاندىيە... ئەف رېككەفتنامە گازى ۋەلاتان دكەت بۇ دانانا رى و شىۋازىن گونجاي ژ پىخەمەت پاراستنا وان كەمە نەتەۋە وئايىن ورەگەزىن، د چارچوقى ۋەلاتىن واندا دژىن. ب رىكا چەند بەندەكىن رېككەفتنامى، نەتەوېن ئىكگرتى "كومىتا مافىن مروقى" بۇ چاڤدىرى و بجهئىنانا رېككەفتنامى پىكئىنايە و ۋەرگرتنا سكالايىن ھەۋەلاتىن وان دەولەتىن كو رېككەفتنامە و پروتوكولېن ب ئارەز ۋ ئىمزاكرى، پى سپاردىيە.

رېككەفتناما دوو، ياتايبەتە ب مافىن ئابوورى و كۆمەلەياتى و رەۋشەنبىرى ڤە، ژ دىباھەكى و (۳۰) بەندان پىكھاتىيە، كو بەھس ژ (مافى كاركرنى وئاستى باش ژىاريى، دادوهرى د دەستكەفتنا كارىدا، مافى خىزان وزاروكان دىياڤىن پاراستن و پەرۋەردە ۋەڤىر كرنىدا... ھتد دكەت.

نەتەوېن ئىكگرتى دەستەبەرگرن، و بجهئىنانا مافىن مروقى وئازادىيىن بنەرەتتىن وى، ۋەك ئارمانجەكا سەرەكى دياركرىنە. ۋەلاتان ب دەستەبەرگرن و پاراستنا وانڤە پىگىر دكەت.

نەتەوېن ئىكگرتى چەندىن دەزگايىن تايبەتى بۇ برىڤەبرنا كاروبارىن خۇ ھەنە كو پىكھاتىنە ژ:

ا- چقاتا ئىمناھىيى (ئاسايشى).

ب- كۆمەلە گىشتى

ج- چقاتا ئابوورى و كۆمەلەتى.

د- دادگەھا داديا نىف دەولەتى.

ه- رېكخراوا كارى نىف دەولەتى.

و- چقاتا سپاردان (مجلس الوصايا).

كو كۆمەلەكا لىژنان ھەنە، پىكھاتىنە ژ:

لىژنا گەشەپىدانا بەردەوام، لىژنا مافىن مروقى، لىژنا گەشەپىدانا كۆمەلەتەتى، لىژنا پىگەھاندانا ژنان، لىژنا نەھىلانا گونەھبارىيى و دادپەرۋەيا جىھانى، لىژنا زانستى و تەكنولوژيا، و لىژنا كۆمەلەن مروقى. بۇ چەسپاندانا بىنەمايىن مافىن مروقى، نەتەۋىن ئىكگرتى ب چەند ئاراستەكان كاردكەت:

ئىك: بەلەفكرنا راگەھاندن و بىنەما وراسپاردىن مافىن مروقى، بۇ نموونە:

- جارىناما جىھانىيا مافىن مروقى (۱۹۴۸) ئ.
- راگەھاندانا مافىن زارۋكان (۱۹۵۹) ئ.
- راگەھاندانا سەربخۇ پىدانا گەلان (۱۹۶۰) ئ.
- راگەھاندانا نەتەۋىن ئىكگرتى بۇ ژناقبرنا جودا ھىكرنى (۱۹۶۳) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا جودا ھىكرنى دژى ژنى (۱۹۶۷) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا برساتىيى (۱۹۷۴) ئ.
- راگەھاندانا ژناقبرنا مافى گەشەكرنى (۱۹۸۶) ئ.
- راگەھاندانا پاراستنا كەمەنەتەوان (الاقليات) (۱۹۹۲) ئ
- راگەھاندانا كۆنگرى نىف دەولەتى بۇ ژناقبرنا توندردەۋى وجوداھىكرنى (۲۰۰۱) ئ.

دوو: دارشتن و پەسەندکړنا چەندین پەیماننامان و ریککهفتنامین نیف دەوله‌تی دبیاځی مافین مروځیدا، کو وه‌لات دقین ب ئیمزا وپەسەندکړنن خو دناف دەستوور و یاسایین خۆدا جهی وان بکەن، ژوانا:

• ریککهفتناما ژنافبرنا کۆمکوژی (۱۹۴۸) ئ.

• ریککهفتناما جنیف (۱۹۴۹) ئ.

• ریککهفتناما قەدەغەکړنا بازرگانیکرنا ب مروځان (۱۹۴۹) ئ.

• ریککهفتناما مافین سیاسین ژنی (۱۹۵۲) ئ.

• ریککهفتناما مافین مەدەنی و سیاسی (۱۹۶۶) ئ.

• ریککهفتناما مافین ئابووری ورەوشەنبیری وکۆمەلایەتی (۱۹۶۶) ئ.

ل ئاستی هەریمین نافخوویی دبواری مافین مروځیدا، وەرارکرنەکا بەرچاڤ هەیه، چەندین پەیماننامین هەریمی وکیشوهری کاردکەن بۆ پاراستنا دەستەبەرکړنا مافین مروځی وهک: هەردوو ریککهفتنامین ئەوروپا وئەمریکا بۆ مافین مروځی. نەتەوین ئیکگرتی وهک ریکخراوهکا نیف دەوله‌تی رۆله‌کی مەزن د نیف دەوله‌تیکرنا مافین مروځیدا هەبوو، ب ریکا ریکخستن و بەره‌فکړنا ریککهفتنامین نیف دەوله‌تیین تایبەت د فی بواری و پیکئینانا دەرگەهین تایبەت ب چاڤدیریکرنا مافین مروځی د گشت دەرځەرین جیهانیدا .

سی: سەرپەرشتیکرنا هیژا ناشتی پاریز و دەستیوهردان دکاروبارین نافخوویین دەوله‌تان دال دەمی پیشیلکړنا مافین مروځی.

پشتی ئەو گوهورینین مەزن یین کو د بیاځی پەيوەندیین نیف دەوله‌تیدا هاتینه گۆری، نەتەوین ئیکگرتی شیا بسەرکەفتیانە سەرپەرشتیا هیژا ناشتیپاریز بکەت دچەندین دەوله‌تین جودادا ب مەرەما نەهیلانا شەران وپاراستنا خەلکین سځیل ژ دەستدریژی وپیشیلکړنن مافین وان، هەروەسا ل دەمی پیشیلکړنا ب

مەترسى يا مافىن مروقى، نەتەوین ئىكگرتى رى دایه خو دەستىوهردانى د
كاروبارین نافخوین دەوله تاندا بکەت خو ئەگەر پیدفی بكارئینانا هیزیزی کر بو
راگرتنا پیشیلکاریان، وهکی بریارا (٦٨٨) ئ لسا (١٩٩١) ئ یاتایبەت ب عیراقى قە.

تەۋەرى چارى

ساخلەتتەن مافىن مرقۇى:

مافىن مرقۇى چەند ساخلەتتەن دياركرى ھەنە. ئەقۇن ل خارى ديارترين
ساخلەتتەن مافىن مرقۇىنە:

۱- مافىن مرقۇى ناھىنە كرىن و فروتن، نەخەلاتەكە زى كەسەكى دابىتتە،
بەلكى ملكى مرقۇقاتىيە ب ساخلەتتە مرقۇقبوونى قە گرېدايە، مافىن مرقۇى
بۇ ھەركەسەكى مافەكى رەسەنە وپقە گرېدايە.

۲- مافىن مرقۇى خۇب خۇ مافى ھەر كەسەككە بى گوھ بدەينە: رەنگ، رەسەن،
ئايىن، رەگەز، ھزروبيرىن سىياسى، يان بىكى كۆمەلەيتە... ھتە. ئەم ھەمى ب
سەرەستى و ۋەكەشى و ۋەكى ئىك دسەفەرازيى و مافاندا ژدايكبووينە، دقۇ
راستىيدا زى ئانكو مافىن مرقۇى د شىۋەى و ناقرەۋكيدا مافەكى جىھانىيە.

۳- نابىت ب ھىچ رەنگەكى ژ مافىن مرقۇى بەيتە كىمكرن، چونكى بۇ كەسى
نىنە ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت كەسەكى دى ژوان مافان بى بەھربەكتە، خۇ
ئەگەر ياسايا ۋەلاتەكى زى دان ب وان مافان نەدانىت و پىشلىبەكتە، ژ نرخی
وان كىم ناكەت، پىشلىكرنا مافان نەبوونا وان ناگەھىنىت.

۴- مافىن مرقۇى يەكەيەكا پىكشە گرېدايە وناھىتە ژىكشەكرن، چونكى مافىن
مرقۇى چ مافىن مەدەنى بن يان سىياسى يان مافىن ئابوورى و كۆمەلەيتە بن،
ھەمى پىكشە ئىك ئىكە پىكدىنن.

۵- مافىن مرقۇى دبەرەف پىششە چوونەكا بەردەوام دانە ويا ب ئەزۇكيا (ئانايە)
مرقۇى قە گرېدايە، چونكى پىدفا مرقۇى ژ روپى مادى و مەنە وىقە د
ۋەرارەكا بەردەوامدايە، ئەفەزى وئ دگەھىنىت كو ئەرك و ماف زى د ۋەرارى
دابن و ببىتە فاكتەرەك بۇ پۆلىنكرنا چەندىن مافىن دىتر. دى شىن بىژرىن:
مافىن مرقۇى ستوينا ھەفپشكىا جفاكى و شارستانىيەتتەن جۇراو جۇرە.

٦- فېڤرکړنا مافى مروقى کارهکى زورئ گرنگه، چونكى ب شپوهيهکى سهرهکى

رولئ لى بورين و دادوهري يا ناف جفاک ودهزگه هان دا ب گشتى دبينن.

٧- مافى مروقى وهکى خو نامينيتهفه، بهردهوام دوهرارئ دايه ههتا گههشتيه

نهوئ چهندئ کو تنئ گرنگى يى ب مافى تاكى نادهت، بهلکى مافى نابورى و

کومه لايهتي زى فه دگريت، کو ب بهرهبابئ دوويئ دهيتيه نياسين. مافى

جفاکى زى وهکى مافى گهشهکرن و وهرارو سهقاى پافر وئاستى يا جيهانى

بهرهبابئ سيبئ يه.

٨- مافى مروقى پهيوهندي يهکا ب هيژ پيگفه گريدهت ب جوړهکى پيشهبرنا

هر نيکى ژ مافان ل سهرحسابا نيکى دى مهحاله، مافى مروقى جا چ مه دهنى

و سياسى يان نابوورى و جفاکى و رهوشهنبيرى بن، مافى ل گهل نيک وهک

ههفن ومهحاله ژ نيک جودابکهن و دهولت زى ب ديف ياسايئ کارهکى بکهت

هاوهلاتى ب مسوگهرى خوشى يى ژ مافين خو وهربرگرن. راستى يا وئ زى کو

مافى مروف نيک نيکه ژيک نهبرينه، نهتهوين يهگگرتى نيکبينه ژ پيکا وان

نهرکين جوړا و جوړين تشتا نيک لا دکهنهفه کو گريدايى بن ب مافى مروقى

فه، بگره د وان پرويان فه داکوکى يى ل سهر نهوئ دکهن، کو بهلگهنامهکا

مافى مروقى نينه نيک نيکه و پيگفه گريدانا مافى مروف نيک لانهکته. د

راگههاندنا کونگرئ جيهانى يى مافى مروقى دا کو ل ماوئ (١٤ - ٢٥) ئ

خزيرانا (١٩٩٣) دا ل (قيهنا) گريداى هاتى يه (گشت مافين مروقى نيک نيکه

پيگفه گريداينه و ژ نيک دوو ناهينه ژنيک جوداکرن،

پشکا دووی پۆلینکرنا مافین مروقی

پۆلینكرنا مافىن مروقى

ژبەر وئ چەندئ كو مروڤ جەمسەرئ ھەمى مافانە وسەر جەمئ وان مافان ژى
ژ پىخەمەت بەرژدەندى يا وى دايە و ب پىقەرەكى ژى كو مافى مروقى ل قۇناغا
گەشەكرنئ دا ب چەندىن قۇناغىن جودادا دەر بازبويە و دگەل ئايدلۇژيان
وھزرىن جودادا رېكاخۇ گرتىيە. كەفتى يە بن كارىگەرى يا سىياسى وئابوورى و
ياسايى و ئايىن و كۆمەلەيتى و بىروباوھران، لەورا چەندىن جۇر ژ كۆمەلەيتىن مافى
بۇ دەستە بەرو پىشچاف كرىنە، كو ھەر ئىككى پىكھات و نىشانىن تايبەتەن خۇ ھەنە
ئەوژى پىگھە مافى مروقى پىكدەينن ئەو مافى مروقى پىقەرە بىنەرەتى يى ژيانا
گونجاي و مەدەنىيە و ئارمانجا وى ھەر پىشكەفتناكا جفاكى يەژى ل وى كوژى يى
بەرچاف قە مافى مروقى ب چەندىن شىواز و جۇران پۆلەن كرىيە، د قىرەدا تنى
مافىن مەدەنى و سىياسى و جفاكى و ئابوورى ورەوشەنبىرى دئ ئىخىنە بەرچاف.

ته وهری ئیکى

ماڤین مه دهنی و سیاسى :

ئەو جۆره ماڤن كو ب ماڤین كلاسكى بهر نياسن ب چار چوڤى دەسته بهر كرنا ئازادى و ماڤى تاكه كهسى و رېگرتن ژ دەستیوه ردانا حكوممهت و چالاكیين مروڤى قه دكۆلن؟ ب ئەگه رى گرنكى و كاریگه رى یاوان دئاڤاكرنا مروڤى و پيكنینانا جڤاكى مه دهنی، دچهندين په یمان وریكه فتنامین نیف دهوله تی دا جهی وان بو قه كرییه و پیگه هى جیهانی و نیف دهوله تی بو دیار كریه، په یماننما ماڤین مه دهنی و سیاسى یا سالا (۱۹۶۶) كو ژ لایى نه ته وین ئیكگرتى قه په سه ندكرییه گرنكترینی یا وى په یمانى كو دقیت دهوله ت بجهبین ولفان رېكین خارى ژى پيگيربن:

ا- ئەنجامدانا چاكسازى یا یاسایى ودهستوورى .

ب- په یداكرا زهمینه یه كى بو مروڤى هه تا سكا لا وشكاییتان رابگه هینن هه تا ئەگه ر پيشیلكا رو شكایه ت لیكرن یین دهوله تی و دهزگه هین وى ژى بن. قه كۆلین و دیتنا سكالان ژى دهزگه هه كى داده وری یى گونجای و یاسایى یى دادپهروه رى یى و هسا بو دابین و مسۆگه ربكه ن هه تا هه ر بیریاره كا دادگه هى كو د بهر ژه وه ندیا سكا لا كه رى دا دهر بیخیت بجهبین.

جیدبیت دقیره دا ئاماژى بو هیلین گشتیين وان ماڤان بكهین.

۱- ماڤى گهل و نه ته وا د دیار كرنا چاره نفیس و مفادیتن د بكارئینانا ئازادانه یاسهروه ت و سامانى سروه تی.

۲- ماڤى ژیانى دقیت درپیا یاسایى دا بهیته پاراستن و كهس ژى لى بى بهه ر نه بیت.

۳- قه دهغه كرنا ئەشكه نهجهدانى و نازارگه هاندنا له شى مروڤى و سزایين گران و كه رامه تاوى نه هیته شكاندن.

- ۴- قەدەغەكرنا بەنداتیي وکار پیکرنا نارەوا ب مرؤفی قە.
  - ۵- پاراستنا بارئ ئاسایشا کەسایەتی یا مرؤفی وقەدەغەكرنا گرتنا نارەوا.
  - ۶- د بەرامبەر یاسای و دەستەلاتا دادوەری دا وەك هەقبن.
  - ۷- ئازادی یا هزر و بیری ئاینی.
  - ۸- پیکئینانا کۆمەلان وریکخراوین سیاسی وئەندام بوون دناڤدا.
  - ۹- مافی خیزانی و هەقزینی یی.
- ئەف مافین خاری نموونا چەند مافین سیاسی نە:

ئیک: مافی دروستكرنا کۆمەلان وریکخراوین سیاسی:

مافی بیرورا و دەربرینی ئیکە ژ مافین بنەرەتیین مرؤفی ، پیقەرەکە ژ پیقەرین دیموکراتیا هەر سیستەمەکی سیاسی مافی بیرورا و دەر برینی تنی ب ئارمانج نینە، بەلکی هۆکارەکە ژ پیخەمەت بەرژەوەندیین گشتی هەول ددەت بۆ چارەسەری یا جفاکی و دەزگەه و دەربرینیین جودا و وەرار و پیشکەفتنا وان، چونکی مافی بیروراو دەر برینی گازیكرن نینە بەلکی مەرجهکی بجهئینانا جفاکەکی ئازادە. ئەگەر بیاڤی ب ساناھی بۆ وەرگرتنا زورترا پیزانیان نە پەیدابیت ئەقجا مافی رادەربرنی ژى نابیت، دڤیت تشتەکی بزانییت ئانكو پیزانیین ل دەف بن هەتا بارئ سەرنج و رایەکا وەسا ژلایئ تەقە مسۆگەر بکەت کو ئارمانجەتە بەرژەوەندی یا گشتی و بلندكرنا ئاستی جفاکی بیت ئەقجا ژ ڤی بیاڤی قەباخڤیت مافی ئازادی یا هزر و بیریان سی ئاستان قە دگريت: گەریان لدویف راستی یی، کۆمكرنا پیزانیان، کۆمكرنا پیزانیان ل سەر ڤی بیاڤی، هزركرن وب عەقلىكرنی دابگەهیتە ئەنجام وئەقجا بۆچوونا خو دەربری.

دشئىن بئىژىن ئازادى يا بىرورا و دەربرىنى بىيىتە ئەگەرئ سەرهلاندا كارەكى دى ئەوژى د دروستبوونا كۆمەلەن و رېكخراوئىن سىياسى دا ب ديار دەرەكەقئىت لەورا پىدقئىيە مەرۇف ب حەزا خۇ وان كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ھەلبىژىرىت كو مەرەما وى بن، ب بەروفاژى ھندەك ژوان رېكخراوئىن سىياسى د وەلاتەكىدا دەستەھلات ب چەندىن رېكئىن نەدورست كەفتىيە دەست خەلكى نە چار دكەن بچنە دناف رېكخستنىن وان دا ئازادى رامانا بەرفرەھا خۇ ژگەلەك لايەنان فە دگىرىت، ئىك ژوان لايەنان مافى دامەزراندنا كۆمەلە و رېكخراوئىن سىياسى نە. كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ژ پىخەمەت ب ئەنجام گەھاندنا چالاكىيىن سىياسىيىن گرىدايى ب كىشىن سىياسى دەيتە گۆرى. يا ئاشكرايە پىرانى يا وەلاتىن دونيايى جودانە، لەورا چىدبىت خەلكى سەرب ھەر ھزرەكى كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسىيىن تايىبەت بخۇفە ھەبن.

راھىنان

- ۱- مەرەم ژ كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى چىيە؟
- ۲- ئەرى كۆمەلەك يان رېكخراوئىن سىياسى كەسەك بىتىنى دى دامەزىرىنىت؟
- ۳- ئەرى يا سايەكا دياركرى بۇ دامەزراندنا كۆمەل و رېكخراوئىن سىياسى ھەيە؟
- ۴- چىدبىت نەتەوھەيەكى يان ئاينەكى يان تەخەيەكى زىدەتر ژ رېكخراوئىن سىياسى ھەيىت؟
- ۵- دىياندايە ياسا رېكى بۇ دامەزراندنا رېكخراوئىن سىياسى بدەت كو كوشتن وكافلكارىي و شەرو تىكدانان بەلەف بکەت، يان پىروپاكندى بۇ مەرەمەكا ژ وى بابەتى بکەت؟

دوو: مافی هه لېږاردنې:

گشت دهسته لاتدارين جيهانې سيستمې ريښه برنا وان هه ر چاوابيت دانپيدانې ب وئ چهندي دكهن كو ((گهل ژيدهرئ دهسته لاتي يه)). بهري كو ريژا ئاكنجيپن باژيرهكي يان دهقه رهكي ب رادي نهو نه بوون، بو نمونه ل يونانا كهفن ل جههكي نه سينا يا پايتهخت هه مي نهو كه سين بو دهنكدانې ديار دكرن كوم دكرنه قه و دهر باره ي كيشا گرپدايي ب باژيري وان قه بيرو بوچوونين وان وهر دگرتن. بهلي دقي سهرده مي نه قرودا كو هه م هژمارا ئاكنجيان و هه م هژمارا دهنكدهران زيده بوويه وبهردهوام ل زيده بووني ژي دايه و هه م چارچوفي بياقي دهسته لاتي هند بهر فره بوويه كومكرنا وان ئاكنجيان و ئيكلاكرا وئ كيشي و برياردان و زانينا

به شداريكرن ل هه لېږاردنا مافه كي ئاسايي يي هه مي هه ف وه لاتيانه

داخازين وان مهحاله، له ورا هه ر وه لاتهك ب دويڤ ياسا و دهستوري هژمارا ئاكنجيپن خو بو هه ر چهند هزار كه سا نوينه رهك دهستنيشان دكر بهري سهرؤكي هوژي يان شاهي وهلاتي نوينه رين خو دهستنيشان دكرن بو كه سي ژي چينه دبوو ژ بريارا وي دهر بكه فيت، هه تا كار گه هشتيه هه لېږاردنا ئاشكرا و پاشي ب ريكا دهنكدانا نهيني. دهسپيكي ل پرانيا وهلاتان تني كه سهك دهستنيشان دكر كو دگوتي زهلامې ماقويل، مافي دهنكداني هه بوو.

د دویقدا ب ئەگەرئ پيشكهفتنا جفاكى و وەرارا وى ل گەلەك وەلاتان كۆمەل و رېكخراوین سیاسى و كۆمەلایەتى و روشنبیری هاتنە گۆرئ و ئەو مافە بۆ سەرجه م نیرین وەلاتى كۆ ژ ژییەكى دياركرى دابن مسۆگەركر، هەتا دەمەكى درێژ رەگەزئ مئ لئ بئ بەهركرن. ئەگەر چ نهو د پرانیا وەلاتین دونیاى دا ئەو مافە بۆ مېيان ژى مسۆگەركرى یە، بەلئ هەولدان بۆ بدەستفەئینانا مافئ دەنگدانئ و جوداهى نەكرن دگەل نیران دا د سەرانسەرى دونیاى دا بەردەوامە و كرى یە ئەركەكى سەرەكى یئ پرانیا رېكخراوین مروؤى و سیاسى.

گەلەك ژ زانایین قى بیاقى هەلبژاردنان ب مافەكى مەدەنى و سیاسى یئ هەقووەلاتى دادنن كو سەربەست بیت د كارئینانئیدا، ب رامانەكا دى هەلبژاردن و دەنگدان دبن چ جۆره گفاشتناندا نەبیت و ب چ شیوەكى زۆرى یئ تیدا بكارنەئینن. دەربارەى هەلبژاردنان سئ بیردۆز هەنە:

ئێك: بیردۆزا مافئ كەسایەتى:

هزرغانین قئ رېبازئ وەسا هزر دكەن كو هەلبژاردن مافەكى تاكە كەسى یە ب پېشەرئ هەف وەلاتیئ، مافئ هەف وەلاتیبوونئ وەك ئێك مسۆگەر دكەت، لەورا چێنا بیت كەسى لئ بئ بەهر بکەن ئانكو مافئ هەلبژاردنئ مافەكى ئارەزو مەندانە یە، لەورا دشیئ پشكداریئ بکەت یان پشكداریئ نەكەت.

دوو: بیردۆزا وەزیفی:

هەندەكین دى وەسا هزر دكەن هەلبژاردن ئەركە نە مافە، ئەقەزى وەدكەت كو مروؤف نەچار ببیت ل سەر پشكداربوونئ د هەمان دەم ژى دا دبیتە ئەگەرەك بۆ سنوركرنا ئازادى یا وان وبئ بەهركرنا هەقووەلاتیان ژ ئازادى یا مافئ پشكداربوونئ یان نەپشكداربوونئ.

سى: بىردۆزۈ ياساي:

ھەقالبەندىن قى بىردۆزۈ ۋەسا ھىزدەكەن ھەلبىزاردن دەستەھلاتەكا ياسايىيە ۋە ياسا بۇ دەنگ دەران مەسۇگەردەكتە ۋە مەرج ۋە شىۋە ۋە رىكخستى ب ياسايى دكەت، ئانكو ب دەستەھلاتەكرنا ياسايا ھەلبىزاردى. ھەلبىزاردن د بەرژەۋەندا جقاكى دا يە نەيا تاكە كەسى. نافەرۋەك ۋە مەرجىن بكارئىنانى ب دىف ياسايى ۋە شىۋەيەكى ۋەك ھەف بۇ سەرچەم دەنگدەران دابىن دكەت بى كورىكى ب دەنە كەسەكى كو ب دويف دلى خۇ نافەرۋەكى يان مەرجىن ۋى بگوھۆرىت.

راھىيان

- ۱- ژى پەيوەندى ب ھەلبىزاردان قە ھەيە؟
- ۲- تو ھەلبىزاردنا ب ماف يان ئەركى تاكەكەسى ددانى؟ بەلگى تە چىيە بۇ بەرسقاتە؟
- ۳- ھەلبىزاردن نىشاندا دىموكراتى يى يە؟ بۇچوونا خۇ روھن بكە.
- ۴- شىۋىن ھەلبىزاردان چنە؟
- ۵- ئەگەر ھەلبىزاردن ئەرك بىت، دەنگدەر د پشكدارىكرن ۋە نە پشكدارىكرنى دەھلبىزاردان دا ئازاد دبىت؟ قەكۆلىنى لسەر بەرسقا خۇ بكە.
- ۶- ب بۇچوونا تە ب ئەرك كرنا ھەلبىزاردان ئازادى يا تاكە كەسى بەرتەنگ دكەت يان نە؟ نمونان بۇ بەرسقا خۇ بىنە.

سى: مافى خۇنیشادانان:

ئىك ژمافىن مەدەنى وسىياسىن مرۇقى، دەربرىنا نەرازیبوونى یان خۇشىی یه،
نەرازیبوون یان خۇشى، ب چەند شیوازان دەیتە دەربرین ئىك ژوان خۇنیشادانە..

نمونە خۇنیشاندانین هیمن

خۇنیشادان مافهكى سیاسى یى مرۇقى یه، بۆ دەربرىنا نەرازیبوونى یان
بجهئینانا ئارمانجهكى کۆمهلهک یان چەند کۆمهل بکاردئینن.. بهلى کو بۆ
نەرازیبوونى بیت پیدقیه بهراهیکى چەند هەولدان بۆ چارەسەرى یا وی کیشی
کربن و هەمی ریکین یاسایى ب کارئینابن و بى هیقى بین کو چ ریکهک نەمان،
پاشى پەنایى بۆ خۇنیشادانى ببەن.

نمونە خۇنیشادانەكى کونودوتیژی تیدا بکارهاتیه

خۇنىشادان د پىرانيا دەولەتتىن جىھانى دا ب حەزا خۇ ئاگەن، بەلكى ب دويىف
ياسا و مولەت وەرگرتنى ژ دەولەتتى خۇنىشادانا دكەن، ئەگەر وەسا نەبۇو ئەفجا
دويرىنە دەولەت ب سەرپىچىكرنەكا ياساى ل قەلەم بدەت، چونكى مافى
خۇنىشادانى مافەكى رەھايى نىنە دا ھەر كەسەك رابىيت و سەرىخۇ دەست پى
بكەت، لەورا گەلەك جاران د خۇنىشانداناندا تىكدان پەيدا دبىت و مافى كەسانىن
دى دەيتە پىشلىكرن... پىدقىيە ئەو كەسىن داخازا مولەتا خۇنىشادانى دكەن،
ليژنا سەرىپەرشت بن و ب روھن و ئاشكراى مە بەستا خۇنىشادانى رابگەھىنن و
رىك و جەئى خۇ ژى ديار بكەن وژى نەدەرگەفن. پىدقىيە دەولەت ژى مولەتتى ب
ساناھى بدەتتى و ئھا ھۇسا ئەركى ئاسايش و پۇلىسان پاراستنا خۇنىشاندەران و
خۇنىشادانى يە دقئىت گرتن و راھىلانا وان نەبىت.

دەولەت ھەنە رىكى بۇ كەسى نادەن خۇنىشادانى دژى وئى بكەن لەورا گەلەك
جاران د بن سىبەرا رژىمىن دكتاتورى دا لايەنن ھەفرىك خۇنىشادانى ب
شېوۋىيەكى نەينى رادگەھىنن، چونكى دەرپرېنا نارەزايى د رىكا خۇنىشادانى دا
قەدەغەيە، د وى دەمى دا شەرو پىكدادان دناق بەرا خۇنىشادەران و پۇلىساندا
پەيدا دبىن ھندەك جاران چەك ژى دەيتە بكارئىنان و كارەساتىن مەزن لى
پەيدادبىن.

پاھىنان

- تە پشكدارى د چ خۇنىشادانادا كرىه؟
- تە پى خۇشە ب زۆرى تە بىخنە دناڧ رىزىن خۇنىشاداناندا؟
- ھەمى دەولەت رى ددەن نەرازى بوون درىكا خۇنىشاداناندا بەينە كرن؟
- ئەگەر كومەلەك يان رىكخراوەكا سىياسى كىشەك دگەل لايەنەك يان دەزگەھەكى دا ھەبىت، دىيىن ئىكسەر خۇنىشادانى بكت؟
- ئەگەر نە، تو كىش رىكى نىشاددەى؟
- مەرجە ھەر خۇنىشادانەك سىياسى بىت؟
- كەس ژ ھەو پشكدارى د خۇنىشانداكى دا كرىه و دەستەلاتدارىيىن وى باژىرى پى ئاگەھدار نەكرىن؟
- دژىر سىبەرا دەولەتتىن دكتاتورى دا، ئەرى پى دايە بەرھنگاران خۇ نىشادانان دژى رژىمىن وان بكتن؟ ئەگەر نە، دوى دەمى دا دى چ پویدەت؟

چار: مافى پەنابەرىي:

ھەر ژ كەڤن دا خەلك ژ پىخەمت پاراستا خو، نەچار دېۋون ژوولاتى خو ب رەڤن و پەنايى بۇ دەولەتەكا ھەڤسوى يان ھەر دەولەتەكا دى بېەن ھەردوو جەنگىن جىھانى و جەنگىن بەرى وان ژى كىشەكا وەسا ئىنايە گۆرى، د جارناما جىھانى يا مافى مرؤقى دا بەندەك بۇ تەر خانكر.

رۋژانە خەلكى بېياراب جھىلانا وەلاتى خو ددان. ھندەك ژ وان ژ ترساندا، ژ ژيانا خو و خىزاننا خو دترسيان. ھندەكىن دى ژى ب نەچارى ژبەر بارى نەوەكەڤيا كۆمەلايەتى يان ئابورى مل دايە پەنا بەرى يى. گرنگترين مافى ھەڤشك دناڤبەرا سەرجم پەنابەران و داخازكەرىن پەنا بەرىي و كوچبەران و ئەوین ھاتىنە مشەختكرن ل نافخۇدا ب زورى، مافى وەكەڤى يى وب ئيك چاف تەماشەدكەت.

پەنابەر ژ ئەنجامى كەم خەمى يى و خۇڤەدزينا حكومەتىن وان ژ پاراستنا مافى وان يى (مرؤڤايەتى يى) د رەڤن ھندەك ژوان حكومەتان ئەو ب خو پىشلكاريان دكەن، ھندەكىن دى ژى شيانا بەرھەنگارى يا رويدانىن وان پىشلكاريان نينە. دگەل ئەوئ ژى دا حكومەت و راگەھاندىن دچەند لايەكىن ئەڤى دونيايى دا، پەنابەران وەك گرافت و بگرە ((تيرۋريست)) نيشاددەن و ھەندەكىن دى ژى ب رەڤيايىن ژ دەستى تيرۋرى، يان پىشلىكاريىن نەھەموا ريىن مافى مرؤقى دزانن.

ھەتا نھو زىدەتر ژ ۱۴۰ حكومەتان، ريكەفتناما سالا (۱۹۵۱) ئ يا نەتەوہيىن ئىكگرتى يا تايبەت ب بارى پەنابەرىي ڤە كو ب (ريكەفتناما پەنابەرى يى) ناڤكرىيە و ئيمزا كرىنە. ئەڤى ريكەفتنامى پىناسەك بۇ پەنابەران دانايە و ھەمى ل سەر ريكەفتينە. ئەو ژى ((پەنابەر كەسەكە ژ دەرڤەى وەلاتى خو دژيت ب ئەگەرى ناسناما وى و بىروباوهرين وى، د وەلاتى خو دا راستى گەلەك پىشلىكارى د مافىن وى دا دھينە كرن.

نەشىن بۇ ۋەلاتى خۇ ۋەگەر نەۋە، چۈنكى دەستەھلەتدارىن ۋەلاتى ۋى نەشىن يان نەۋىن پاراستىنى لى بىكەن)).

پەنابەر د ۋەگەريانا ۋى دا بۇ ۋەلاتى ۋى، رەنگە روى ب روى تەپە سەريى بىت، لەورا نابىت پەنابەر ب زۆرى بۇ ۋەلاتى ۋى بېيتە زفراندن، ئەۋە مافەكى ۋى يى سەرەكى يە خۇ ئەگەر كەسەكى زى مافى پەنابەرى يى نە دابىتى رېكخراۋىن مافى مروۋى رازى نابن ب زۆرى بزقرىنە ۋە بۇ ۋەلاتى ۋى، چۈنكى دىت مەترسى يا زىندانكرنى ۋ ئەشكەنجهدانى ۋل سىدارەدانى ھەبىت.

پەنابەر زى ۋەكى ھەر مروۋەكى دى گشت مافى مروۋايتە يى ھەيە زىدەى ۋى ۋەك پەنابەرەكى زى مافەكى دى ھەيە، ژ وانا:-

- نابىت جوداھى يا ۋى بېيتە كرن دگەل ئاكنجىين ۋى ۋەلاتى.
- سەربەستى يانە پەيرەۋا ئايىنى خۇ بىكەت.
- بەلگەنامە ۋ ناسنامە ۋ پاسپورتا ۋى بېيتە پاراستن.
- مافى كاركرنى ھەبىت.
- جھى ھەۋاندنى ۋ فيركرنى ۋ ھەۋارھاتنا ۋى بۇ بېيتە دابىنكرن.
- بە ئەگەرى ھاتنا ۋى يا نەياساى نەھىتە غرامەكرن.
- سەربەستى يا ھاتن ۋ چوونى ھەبىت.
- رېكخراۋىن نىف دەۋلەتى، بۇ بدەستقەئىنانا مافى پەنابەرى، دوپات دگەن لسەر:
- رى ل كەسى نەھىتە گرتن بچىتە ۋەلاتەكى داخازا پەنابەرى بىكەت.
- ب دادۋەرى سەردەرەكا دياركرى دگەل پەنا بەرىن خۇ بىكەت.
- نەھىنە گرتن، تنى ئەگەرب تاۋانەكا دياركرى نەھاتىتە گونەھباركرن.
- بشىن پەيوەندى يى ب خىزان ۋ پارىزەر ۋ كەسەكى كو ب كارى ۋەرگىرانى رابىت بىكەن، ئەۋ رېكخراۋىن كو كاران بۇ بساناھى دكەت، ۋەك ((كۆمسيونا بلندا كاروبارىن پەنابەرىن سەرب نەتەۋىن ئىكگرتى ۋە)).

ماڤىن بىنەرەتتەيىن ئابوورى و كۆمەلەيەتى و رەوشەنبىرى، وەك كاركرن و
فەربوون و ھارىكارىيىن كۆمەلەيەتى يىن وان دپاراستى بن.

جارناما جىھانى يا مافى مرؤفى د بىرگا (۱)ى بەندى (۱۴)يدا دىيىت:

((ھەر كەسەكى كو ژ تەپەسەركرنى رەفى بىت، مافى پەنابرنى يان پىكول بۇ
پەنابرنە وەلاتەكى دى ھەيە)) چونكى ھەر كەسەكى داخزا پەنابرى بىكەت،
رەنگە ب راستى پەنابەربىت، لەورا دڤىت ھەمى ماڤىن پەنابەرى ھەبن، بىتنى
ئەگەر پەنابەر نەبوونا وى لى ئاشكەرابۇو.

پىدڤىيە چارەسەرىيەكا بەردەوام بۇ مرؤفى پەنابەر بىيىن، چارەسەرى ژى
رەنگە ب تىكەلبۇون و خۇ گونجاندنى دگەل خەلكى ئەوى وەلاتى يى پەنا بۇ بىرى،
يان د وەلاتەكى دى دا ئاكنجى بىت يان ب ھەزا خۇ ڤەگەرەتەڤە بۇ وەلاتى خۇ. بۇ
ئەڤا داوى يى، ئانكو ڤەگەراندنا وى ب ھەزا وى بىت، سەر بلندى و رىزگرتنەكا
تەمام ل مافى مرؤفى بگريت، چونكى مېژوووى يا سەلماندى، نە ئارامى يا ھەر
وەلاتەكى وەل خەلكى وى دكەت جارەكا دى ژى بىرڤەنەڤە.

كوچبەر (مشەختبوى) كىيە؟

ھەمى ئەو كەسىن ژوولاتىن خۇ درەڤن وپەنايى دىن بۇ وەلاتەكى دى، ھەر بىتنى
ژبەر ترسى و ئەشكەنجەدانى و كوشتنى نىنە، بەلكو خەلكەك ھەيە بۇ باشكرنا
ژيارا خۇ و مال و زارۆكىن خۇ ئاوارەدىن. ب كورتى يا وى كەسانەك كو ژ جەھكى
دچىتە جەھكى دى. دبىت ژ بەر ترسى يان برسىي يان مسۆگەركرنا ئارامى يى و
سەلامەتى يا وى و خىزانا خۇ نەچار كرىن كو مشەخت بىن. دبىت ژى تىكەلبۇونەك
ژ وان ھوكاران پالداىت ڤان جورى كەسان دىيىرنى كۆچبەر (پەنابەر).

كوچبەرى زى ۋەكى ھەر مەۋقەكى دى مافىن مەۋقايەتتى ھەنە ۋەك مافى ژيانى، بى ئەگەر نەھىتە گرتن ۋ ئەشكەنچەدان ۋ ژيانەكا ھەزى مەۋقى بۇ وان ھەيە. چەند پىقەرەكەن ياساين نىف دەۋلەتى ۋەسا ھەنە بەھسى مافى كرىكارىن كوچبەر دكەن. ۋەك رىكەفتناما رىكخراۋا كارى نىف دەۋلەتى. د (۱) ئ تەممۇزى (۲۰۰۲) دا رىكەفتناما پاراستنا سەرچەم كرىكارىن كوچبەر ۋ ئەندامىن خىزانىن وان ئىمزا كرىە. كو ئەۋ زى دان پىدانەكا گرىنگە ب ۋى مافى كوچبەران دقۇت بەھتە پاراستن.

مەرج نىنە كوچبەر ژ ۋەلەتەكى بچىتە ۋەلەتەكى دى، بەلكى رەنگە ژ جەھكى ۋەلەتتى خۇ بچىتە جەھكى دى دەھمان ۋەلەت دا، جوداھى دناف بەرا پەنابەر ۋ كوچبەرى نافخۇ، كوچبەرى نافخۇ ژلايەكى ۋەلەتتى خۇ دچىتە لايەكى دى، بەلى پەنابەر دقۇت سنۆرى نىف دەۋلەتتى ۋەلەتتى خۇ ب بەزىنىت. گەلەك جاران كوچبەر ۋەكى پەنابەرى يە، ژبەر ترسا شەروشوران يان ژناف برنا رەگەزى يان تەپەسەرىا ئايىنى يان برسايە تىي درەقۇت.

خەملاندننن سالا (۲۰۰۲) ھەبۇونا (۱۷۵)ملىون كوچبەران د دونىايى دا راگەھاندىە، ئەۋ زى ژ (۲,۸٪) ئ ژئاكنجىين دونىايى نە كو نھو ب (۶,۳) مىليار مەۋقان دخەملىنن. نىكى (۱۰,۴) مىليون پەنابەر زى ددونيائي دا ھەنە، ئانكو خۇ ژ (۰,۱۷٪) ئ ژئاكنجىين دونىايى دەت. نھو ژمارا كوچبەرىن نافخۇيى زى خۇ ژ (۲۵,۸) مىليون كەسان ددەت، ئانكو ژ (۰,۴٪) ئاكنجىين دونىايى يە.

پرانى يا پەنابەر ۋ كوچبەرىن نافخۇ د ھەردو كىشۋەرىن ئاسيا ۋ ئەفرىقىا دانە كو ھەردو پىكشە (۹,۲) مىليون پەنابەر ۋ (۱۸,۱) مىليون كوچبەرى نافخۇيى ب خۇقەگرتىنە.

راھینان

- مافى پەنابەرىي چىيە؟
- پەنابەر كىيە؟
- چەند جۇرپىن پەنابەران ھەنە؟
- نھو پەنابەرى بوويە گرفتا دونيايى يان نە؟
- تە كەسەكى پەنابەر ھەيە؟
- ئەگەر ھەبىت ئەگەرئ پەنابەريا وى دزانى؟
- ژ وان ئەووين تو دنياسى ھەمى ئەون ئەووين ژ ترسا گيانى خۇ رەقىنە يان ئەگەرپىن دى ھەنە بۇ رەقىنا وان؟
- تو دىبىژى ھەر كەسانەكى سياسى ژ ترسا گيانى خۇ برەقىت.
- ئەرى تۆگەھشتىيە بارەكى وەسا ھزرا پەنابەرىي تە كىربىت؟
- ھەمى ئەووين وەلاتىن خۇ بچە دەيلن، ب پەنابەر دزانن؟
- ئەگەر نە، چ جورە وەلاتەكى بچەيلانەكا دى ھەيە؟
- ئەگەر بارەكى نە ئاسايى د وەلاتەكى دا بەيتە گۇرى، ئىك وەكى ھەمى ئاكنجىيىن وى وەلاتى، نە ئارامى يا وەلاتى وى پال دايە كو برەقىت، جۇرى پەنابەريا كەسەكى وەسا چىيە؟
- مەر جە كۆچبەر ژ وەلاتەكى بچىتە وەلاتەكى دى؟

پېنج: مافى بدهستقه ئينانا پله و پايه يان:

هەمى كەسا، ل دويڧ ياسا و رېنمايېن وەلاتى خۇ و شيان و لىھاتنېن خۇ بۇ وەرگرتنا پلە و پايەيان، ومافى ھەڧر ككرنى ھەيە و نابيت رەگەز، توخم، نەتەو، ئايين، زمان، رەنگ يان ھزرو بېر د وەرگرتنا پلە و پايېن راگەھاندى دا رېگربن. مرؤڧ ل ھەر جھەكى و ب ھەر زمانەكى و ول ھەرنەتەو ھەيەكى وب ھەر رەنگەكى ھەبېت و خۇدانى ھەر بېروباو ھەيەكى بېت، وەك مرؤڧ مافى وەرگرتنا كارېن گونجاي و دشانېن وى دا بېت. زېدەتر ژ وى ژى دسيستەمى ديموكراسيدا پەيرە و كرىە. د وەلاتەكى دا بۇ ھەر پۇستەكى دياركرى كەسانەك ل سەر بنەمايېن ھەر پېشەرەكى بېتە دانان، ژبلى ھەڧو ەلاتى بۇونى و ئەو مەرچېن ياسايېن پېدڧى دوى كەسى دا ھەبن پېشكرنەكا ديار و ئاشكەرايا مافى مرؤڧىە، چونكى نە وەكھەڧى يى دئىنيتە گۆرى... ناچېبېت پلە و پايە وەرگرتن ب ھزر و بېرېن پەيوەندىيېن كەسانەكى ڧە د گرېدايى بن كو خۇدان دەستەلات بن، چونكى ئەگەر وەسابيت ژ لايەكى جوداھى دناڧ بەرا مرؤڧاندا دھېنە كرن و ژلايەكى دى ڧە پالدا نا خەلكەكى بۇ چوونا دناڧ حزب و رېكخراوېن دەستەلاتدار، كو ئەو ژى پېشكراريەكا بەندى (۱۲۰) يى ژجارناما جېھانى يا مافى مرؤڧى يە: ۱- ھەر كەسەكى مافى ئازادى و پشكداربۇونى د كۆمەل و دەستەك و تاقمېن ئاشتى خۇازدا ھەيە. ۲- نابيت چ كەسەك پەستان لىبھيتە كرن بچيتە دناڧ رېزېن كۆمەلەكى دا.

چەند بەندەكېن دىيېن جارناما جېھانى يا مافى مرؤڧى گرنكى بڧى لايەنى دا يە. ((ھەر كەسەك بېى جوداھى مافى موچى وەكھەڧ د كارەكى وەكى ئىك دا ھەيە)) ئەڧە ژى برگى دووى يە يى بەندى (۲۳) يى، برگى ئىكى يى بەندى (۲۱) ژى دبېژيت: ((ھەر كەسەكى وەكھەڧى يا مافى وەرگرتنا كارو ڧەرمانبەريېن گشتى د وەلاتى خۇدا ھەيە)). كو ئەوژى ھەمان مەرەم ڧەدگريت... ب شېوەكى گشتى، نابيت پلە و پايە، ژبەر ھەر جۆرە پەيوەندى يا كەسى ب دەستەلاتى ڧە، د چەند كەسېن ديارىكرى دا پاوان بكن.

پاهينان

- ئەرئ شاره زاييى ب مەرجهكى سەرەكى يى د هه فركيكرنا وەرگرتنا پۆستهكى دياركرى دادن؟

- ((هر كه سهكى مافى كاركرنى و نازادى يا ههلبزارتنا كارى ل بن سيبه را گه لهك مەرچين رهوا و ماقويل دا ههيه، ههروهسا مافى پاراستنى، ژ بيكرى ههيه)). ئهفه دهقى برگا ئيكي بهندى (٢٤) ئ ژ جارناما جيهانى يا مافى مرؤفى يه. ئهو دهقى مافى بدهستقه ئينانا پله و پايه يان فه دگريت؟ روونبكه.

شەش: مافى گەلان ژ دياركرنا چاره نقيسى و مافى كيّمه نه تهوان:

پشتى دروست بؤونا دهوله تا نه ته وهى^(١)، كيّشا كه مينه يان ب ريكه فتن يان ب زؤرى ب دهوله تهكا دياركرى فه گرّيدابيت، سهرهلداى. جوداهيكرن دناقبه را مرؤفين ئيك دهوله ت دا، ههستى نه وهكه فى يى ژ لايى كه مينى فه دهيتته گؤرى وهلى دكه ن، ژبلى مرؤفايه تى يا خو هزرى ژ ره سه نه تيا خو و نه گهرين جوداهيا خو بكه ت وب وئ زورداريى و سته مكارى و ته په سه رى رازى نه بت كو لى دهيتته كرن... له ورا پشتى شه رى جيهانى يى دووى، پيكوله كا باش بو چاره سه ركرنا كيّشه يين كيّم نه تهوان كرىه، كار ژى كرىه، د چارچوقى دهوله تهكى دا بناقى سهروره يا دهوله تى ئهف كيّشه يه پشت گو ه نه ئيخستيه كو ههر چه نده هيشتا ئه شكه نجه دان و ته په سه ركرن، هنده كا ب كيّشه يه كا ناخخويى ل فه له مدايه. وان نه قيت چ لايه نهك مايى خو ل كارى نه ئاسايى يا دهسته لاتدارين زال دهست بكه ت. ته په سه رى يا وان كه مينه يان ژلايى دهسته لاتداران فه، ململانپه كا خوينايى ئينا گؤرى. ههر ئه وى ژى وه كرىه گرنگى ب مافى چاره نقيسى گه لان بهيته دان.

---

(١) دهوله تا نه ته وه: پشتى ژناف جوونا رژيما دهره به گايه تى يى و شكه ستنا ده سه لاتا كه نيسى، چه نده ها دهوله ت ل ئه وروپا لسهر بنه مايين نه ته وايه تى دروست بؤوينه، وهك: نه مسا، ئيتاليا، فهرمنسا، فان جؤره دهوله تان حه تا ئه فرؤ دريژى ههيه.

مەرەم ژ مافی چارەنقیسی پەیدا کرنا بیاڤهکی ئازادی یا مللەتی یە بۆ پیکئینانا قەبارەکی سیاسی و یاسایی و ئابوری و کۆمەلایەتی و رهوشەنبیری و کلتوری، ل چارچوئی دەوله تاکا سەربەخۆ، یان دناف دەوله تەکا دیارگری دابیت..

چەندین راگەھاندا ئۆفی بیاڤی ڤە دەرکەفتینە ((ژوانان راگەھاندا ویلسن، پشتی شەری جیھانی یی ئیکی، ئەلمانیا ب مەرج خۆ بدەستڤەبەردا، ل (۱۹۱۸/ ۱۱/ ۵) دا ویلسن پەیمان دا، ویلایەتین ئیکگرتیین ئەمریکا و هەڤەپەیمانین وئ ب پیشنیاریین ئەلمانیا رازی ببین.

ل گۆتارا چار بەشین سەرەکیین ولسنی ل سالā (۱۹۱۸) دبیزیت:-

((نابیت چ جۆرین پشکداریهکی هەبیت. و چ زیانەک ب ئەگەرئ سزادانی ڤە هەبیت نابیت خەلکی ل ری یا کونفرانسهکی نیڤ دەولهتی ڤە ژ دەستەلاتەکی بدەنە دەستەلاتەکا دی. دڤیت ریز ل حەزین وان یین نیشتمانی بهیتە گرتن، دڤیت مللەت رازیبن ب وان دەستەلاتین ب سەردا دهینە سەپاندن. چونکی مافی چارە نقیسی زارافەکی بی رامن نینە)).

راگەھاندا ئەتلەسی ((رۆز ڤلت)) ی سەرۆکی ویلایەتین ئینکگرتین ئەمریکا و سەرۆک وەزیرین بەریتانیا وینستۆن چەرچل، سالā (۱۹۴۱) بریارەکا هەڤشک دەرئخست کو تیدا ئەو پرهەنسیپین وان ئاشکرا کرین کو ئەڤ دو دەوله تە پشتی ژنابرن رژیما نازی ل ئەلمانیا بۆ ب دەست ڤەئینانا جیھانەکا ناشتی خۆاز بریار بۆو بهینە ب جەئینان، ئەڤ پرهەنسیپە ژ ی پیکهات بۆون ژ:

---

(۱) رۆزڤلت: (۱۸۸۲ - ۱۹۴۵) سەرۆکی سییی و دووی یی ئەمریکا یە (۱۹۲۳ - ۱۹۴۵). رۆلەکی گرنگ د جەنگی جیھانیی دووی دا دیت.

(۱) چار نازادىيىن بىنەرەتتى: نازادبۇون ژ برسى، ژ ترسى، نازادىا بىرورا و دەربرىنى و نازادىا ئايىنى.

(۲) ب دەستقە ئىنانا مافى چارە نقىس د گشت مەسەلەن سەرەكىدا.

(۳) مافى گشت گەلان بۇ ھەلبىزارتا جۇرئ وئى حكومەتتى كو وان بۇ دارشتا شىوئ ژيانا خۇ پىدقى پى ھەيە.

(۴) نازادىا بازىرگانى و پىكشەكار كرنا ئابۇرى دناقبەرا سەر جەم نەتەواندا.

(۵) ئاشتى و سلامەتتى بۇ گشت دەولەتان.

(۶) نازادىا ھاتن و چوونا پاپۇران دناف دەريان دا.

(۷) دەست بەردان بكار ئىنانا چەكى د دامەزاندنا سىستەمى تەناھىي و سلامەتتا

ھەردەم و پامالينا چەكى ژوان نەتەوان كو ئاشتىي دئىخنە دمەترسىدا. بۇ ھەمان

مەرەم (ويلىسن) ى ژى ل جەنگى ئىكىي جىھانى (۱۴) خال ئىخستەنە بەرچاف.

بەلى چ ھىزىن سەربازى و ياسايى ل پشت نەبۇو بۇ بجھىنانا قان برىاران.

پشتى دامەزاندنا رىكخراوا نەتەوھىيىن ئىكگرتى، قى رىكخراوى بۇ

بەدەستقە ئىنانا چارەنقىسان رەوايى دا خەباتا گەلان، بەلى زلھىزىن دونيايى

ھىجەتپن جورا و جۇر ئىنان دا ئاستەنگان بىخنە د رىيا وەرگرتنا وان مافا و ژناقبەرن

و نەھىلانا شۆرەشىن نازادىخۇازدا.

بۇ چارەسەر كرنا كىشا گەلان وكىم نەتەوا ژى رىكخراو نەتەوھىيىن ئىكگرتى

چەندىن برىار دەرئىخستەن، وەكى برىارىن (۱۸۰۳) يا كۆمەلا گشتى، كول (۱۴/۱۲/۱۹۶۲)

دەرگەفتى، يا تايبەت بوو مافى وەلاتان بۇ مفا وەرگرتن ژ سامانپن خۇيپن سروشتى،

برىارا (۱۵۱۴) يا كۆمەلا گشتى ل سالا (۱۹۶۰) يا تايبەت ب سەربەخۇبونا گەلان و

وەلاتپن ل بن دەست كو ب برىارا (ژناقبەرن ئىمپىريالىزىمى) يا بەرنىاسە. تىدا مافى

چارەنقىسى گەلان ب جۇرەكى دياركرىە كو. نازادانە بشىن پىگەھەكى موكومى

سىياسى دروست بكەن و گەشەپىدانى ب ئابۇورى خۇ بدەن و مافى كۆمەلايەتى و

رەوشەنبىرى دەستەبەر بكەن.

بريارا (۲۹۵۵) يا كۆمهلا گشتى ل سالا (۱۹۷۲) يا تايبەت بۇ ب رەوادانا خەباتا چەكدارى يا گەلان بۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس.

ئەقان بريارا سىياسەتا داگىركنى ب ھەمى شىوھيىن ويقە قەدەغەكر وئىخستە دناف خانا تاوانىدا و رەوايى ژى دا خەباتى بۇ ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس:-

۱- ھەر گەلەكى مافى دياركرنا چارەنقىسى خۇ ھەيە ول دىف وى مافى بۇ ھەيە ب ئازادى بريارى ل سەر قەبارى سىياسىي خۇ بدەت و ب ئازادانە دريژىي ب پيشقەچوونا ئابۇورى و كۆمەلايەتى و روشەنبىرى بدەت.

۲- ھەر گەلەك بۇ ب دەستقەئىنانا ئارمانجىن خۇيىن تايبەت، دشىت ب ئازادى رەفتارى دگەل سامان و داھاتى خۇيى سروشتى بكتە، بى كو ژ چ پىگريەكى بھيتە لادان يا كو ژ ھەفكاريا ئابۇرىي دەولەتان پەيدادىبىت ول سەر بنەمايى مفايىن ھەفپشك دامەزرايە و نابىت ب ھىچ شىوھكى چ گەل ژ ھۇيىن تايبەتيىن خۇ يىن ژيانى بى بەھربىيت. ئەقە دەقى بەندى ئىكىيە يا بەلىنا نىف دەولەتى يا تايبەت ب مافىن مەدەنى و سىياسى، كو ب بريارەكا كۆمەلا گشتى، باومرى پىدايە... .

ل دويىف ئەقا سەرى بۇ مە ئاشكەرا دبىت كو ب دەستقەئىنانا مافى چارەنقىس رەوايە و نابىت ب مەسەلەكا نافخۇيى دانن ود چارچوقى سەرورەيا دەولەتەكىدا سەح كەتى، بەلى مەسەلەكا نىف دەولەتییە ول كونگرى دەولەتین بى لایەن د سالا ۱۹۶۴ز دا، كو ل قاھیرەيا پایتەختى مسرى گریدابوو، دان پیدان ب رەوايىا خەبات و تىكوشانا گەلین بن دەست دا و نوینەرین بزاقین وان ژى ب نوینەرین گەلین وان دانان. ول كونگرى جەزائىرى ل سالا (۱۹۷۲) ز ژى دا ب ھەمان شىوھ ئەف كار دووبارە كریە. ھەر د وئ سالىدا، كۆمەلا گشتى يا نەتەوھيىن ئیگرى ب بريارا (۲۰۱۳) ئ رەوايىا بزاف و خەباتا گەلان راگەھاند كو دژى داگىركەران و دەسلاتین بیانیان و رژىمین رەگەز پەرسى خەبات دكر.

پاھینان

- ئەرئ ئەو كۈنگرو بىر يارپن دەر بارەى مافى چارەنقىس دەر كەفتىن، ب كرىارئ

چ كارىگەر يا خۇ ھەبۇو؟

- ئەرئ چارەنقىس گە لان د كىژ خانا مافىن مروقىدا خۇ دىبىنتە قە؟

- ئەرئ جوداھى ھەيە دناقبەرا مافىن كىم نەتەوان و مافىن گە لان؟

تەۋەرى دوۋى

ماڧىن ئابوۋرى و روشنبىرى و كۆمەلآيه تى:

ب وئ چەندئ دەينە نياسين كو بتنى ب ياسايى ناهينە دەستەبەر كرن، بەلى پىدقى ب بارەكى ئابوۋرىي گونجاي ھەنە دا ئەركى دەولەتى و دام و دەرگەھين وئ دەستەبەر بكت وئىك رخەسلەتىن وئ زى ب تايبەتى ماڧىن ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى ئەون كۆ ماڧى (پىدانى يە) وئەو كۆمەلە ماڧن كو بشيۋەكى گشتى ھەنە وراستەوخۇ ب زيان و زيارى و پىشقەچوونا مرۇقى قە دگرىداينە ود ئاستى جىھانى زى دا گرنگىيەكا تايبەت پىدايە درىكا گریدانا كونگرين گەشەپىدانا مرۇقى و گریدانا پەيمان و رىكەفتنامان كو گرنگترين ژوان پەيمان ماڧىن ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى و روشنبىرى يە كول سالآ (۱۹۶۶) ز ژلايى رىكخراوا نەتەۋەيىن ئىگرى پەسەندكرىە كو دقیت بۇ سەرجهم مرۇفان بى جوداھيا زمانى و، رەگەز، بنەجھا نەتەۋەيى، بىروباۋەر، ئايىن، دەستەبەركەن يا كو ئارمانچ ژئ خوشگوزەرانىا گشتى يە دجشاكى ديموكراتى دا.

گرنگترين ئەو ماڧ پىكھاتىنە ژ:

۱- دان پىدان ب ماڧى كاركرنى درىكا پەيداكرنا زەمىنا كاركرنى كۆ مرۇڧ ب خۇب ئازادانە ھەلبىژىريت، ئەركى دەولەتى بەرھەڧكرنا بەرنامى مەشق پى كرنى و ئاراستەكرن و دابىنكرنا ئامراز و ئاميرين تەكنىكى و پىشەيى و دارشتنا سىياسەتەكا گونجاي كو گەشەپىدانا ئابوۋرى و كۆمەلآيه تى و رەۋشەنبىرى لى پەيداىبىت.

۲- دابىنكرنا مەرجين دادپەرۋەرىي بۇ كارى ۋەك كرىا گونجاي، مەرجى كاركرنى بۇ پاراستنا گيان وساخلەمىي، دەلىڧا كاركرنى، بىھنقەدان ددەمى كارى دا.

۳- مافى پىكھاتنى و ئەندام بۇونى ل سەندىكا و ۆيىخراوان ب شىۋەكى، بىيىتە پالدىرەكى بھىز بۇ دەستەبەرگىن و پاراستنا بەرژەۋەندىيىن ئابۇورى و كۆمەلەيەتى و رەۋشەنبىرى.

۴- پىدىقى يە پاراستن و ھارىكارىكرنا خىزانى بۇ ۋى پىقھەرى بت كو يەكەيەكا كۆمەلەيەتتە و بنىياتى جىقكى يە ژ ھەمى لايان قە، ژوانا ئاستى ژيارا گونجاي، دابىنكرنا خۇپاراستنان بۇ دايكى، دابىن كرنا خوارن و جلو بەرگان...ھتد.

۵- دابىنكرن و پاراستن و جافدىريا نوشدارى، كىمكرنا رېژا مرنا كۆرپە يان (الجىن) باشكرنا بارى ساخلەمىي و خۇپاراستنا ژ نەخۇشيا، رىگرتن دىلەلەقبۇونا وان دا.

۶- مافى تاكە كەسى بۇ پەرۋەردە و فىركرنى.

۷- مافى تاكە كەسى بۇ پىشكدارىي دژيانا روشنبىرى و مفا ۋەرگرتن ژ پىشكەفتنىن زانستى و پاراستنا شاكارا (الروائع) ئەدەبى و زانستى و ھونەرى و داھىنانان و بەرژەۋەندىيىن مادى و مەعنەۋى.

۸- ئازادىيا مولكدارى بۇ مرۇقى و بكارنىنانا ۋى ب شىۋەكى ۋەسا كو ل ياساۋ دەستوراندا بھىتە دياركرن.

ئەف مافىن ل خارى چەند مافەكىن ئابۇورى و كۆمەلەيەتى و روشنبىرى نە:

۱ - دابىنكرنا كۆمەلەيەتى و ژيانا گونجاي:

دابىنكرنا كۆمەلەيەتى، ھارىكارىيەكا يان موۋچەيەكى ھەيئەتە، بۇ وان كەسان دھىتە دان، يىن كو ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت نەشىن كارىكەن و شىانين پەيداكرنا ژيارى بۇ خۇ ۋمال و زارۋكىن خۇنىنە. ئاستى باشى ژيارى و مافى ھەبۇونا دابىنكرنا كۆمەلەيەتى، و ھەر رىكەفتنامەكا تايىبەت ب مافىن ئابۇورى و روشنبىرى و كۆمەلەيەتى چارسەرنەكرىيە، بەلكى

بەندى (۲۲) ئاينى جارىناما جىيەنى يا مافى مەرۋى زى ل فى لايى قە دىيىت:

ھەر كەسەكى ئەندام دىناڭ جىفاكىدا مافى دابىنكرنا كۆمەلەيتى ھەيە، كو درىكا داھاتى مىللەت و ھارىكاريا نىڭ دەولەتى ول دىف ياسا و دەستوورى، داھاتى ھەر دەولەتەكى دىيىت مافىن ئابۇرى و كۆمەلەيتى و پەرودەيى يىن كو پىدقى نە بۇ سەرفىرازا وى و گەشەكرنا ئازادانە بۇ كەسايەتيا وى بىيەنە دابىن كرن! بەندى (۲۵) يى قى جارىنامى دىيىت: ۱- ھەر كەسەكى مافى ژيانەكا گونجاي ھەيە كو تىرا پاراستنا ساخلەميا وى و ژيارا وى و خىزانا وى بىكەت ئەو زى خوارن و جل و بەرگ و خانى و چاڭدىريا نوشدارى و خزمەتەن كۆمەلەيتى يىن پىدقىيىن وى زى قەدگرت. ديسان مافى دابىنكرنا ژيانى ھەيە ل دەمى بىكارىي و نەخۇشىي و پەكەفتىي و بى ژن و بى ژنىي و پىراتىي و ژدەستدانا ئامرازىن ژيانى ژبەر بارودۇخەكى دەرەكى كو ژدەرۋەي دەسلەتا مەرۋى يە. ۲- دايكان و زارۇكا مافى ھارىكارىي د چاڭدىريەكا تايبەت دا ھەيە و ھەمى زارۇك زى ئەگەر ب رىكا شەرى يان نە شەرى ژدايك بىن دىيىت ھەميا پاراستنا كۆمەلەيتى ھەبى! ل دىف ئەو ھەردو بەندىن سەرى، پىدقى يە ھەر كەسەك ژبەر ھەر ئەگەرەكى شىانين كارى نەبىت ل رىيا دابىن كرن كۆمەلەيتى قە ژيانا وى ب رادەكى وەسا بەيىتە مسۆگەركرن كو رىز گرتناوى نەيىتە كىمكرن.

دابىنكرنا كۆمەلەيتى و ژيانەكا گونجاي نىك ژ مافىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى نە، كو دىيىزنى بەرەبابا دووى (النسل الثانى) يا مافىن مەرۋى و ژ مافىن سەرەكى يىن مەرۋى نە ول ناهيەنە جوداكرن. ب زورى ب رامانا ياسايى پەيىقەكە ب مافى جفاكى د دادنن نەك تاكە كەسى. مافىن ئابۇورى و كۆمەلەيتى ل دىف سروشتى، رامانا وى يا ياسايى پىگرى بۇون، داخازكرن، ژ مافىن مەدەنى و سىياسى دئىنە جوداكرن ئەو زى: **ئىك:** كۆمەكا مافانە ئىكسەر ب ئەنجام ناگەھىنن، بەلكى بەرە بەرە، چونكى ب جەئىنانا تەماميا وان پىدقى ب ب كارھىنانا داھاتەكى زورى بەردەست ھەيە،

چ ئەو داھات يى نافخۇيى يان دەولەتى بيت، ل ديف قى زى ب جھىنانا وئ پىدقى ب پىنگافىن ئىك ل دويىف ئىك ھەيە.

دوو: مافىن ئابوورى و كۆمەلەيەتى پىشكداريەكا باش وكارىگەر يا دەولەتى بۇ پىدقى يە، خۇ ئەگەر بۇ ب دەستفەئىنانا مافىن مەدەنى و سياسى ب زورى پىدقى ب وئ بت، دەولەت چ تىشان ناكەت بۇ نموونە وەكى ئەشكەنجەدان ژبلى ژ ھىلانا دەولەتى ژ وئ چ تىشتىن دى نەقىت. بەلى بۇ نموونە مافىن پەرورەدئ و خواندنى، پىدقى ب پىكول و داھاتەكى زۆر ھەيە، كو گەلەك لسەر دەولەتى گران دبىت ھەتا ب جھىبن، بۇ ب كارئىخستن وب دەستفەئىنانا مافىن ئابوورى و سياسى ژى، دقئىت راستەوخۇ سەرمايەو داھاتەكى تەمام بۇ بەيتە دابىنكرن.

ل دويىف ئەو ھەردوو بەندىن سەرەكى يىن جارناما جىھانى يا مافى مرؤقى پىدقى يە دناف ھەر وەلاتەكىدا ل دويىف بارئ دارايى و چەوانيا ژيانا ھەفۋەلاتيان، ژيانەكا گونجاي بۇ ھەمى ھەفۋەلاتيىن خۇ بىنتە گۆرى. ھەتا ئەگەر ئەوى ھەفۋەلاتى شيانىن خزمەتى ژى نەبىت. دىشېن دەسەلاتدارىن وى وەلاتى ل دويىف داھاتى خۇ جۆرو رېژا وئ دابىنكرئ دياربكەت. چ ل رېيا داھاتى سروشتيىن وى وەلاتى بيت يان وەرگرتنا باجى يان ھەر شيوہيەكى دى كو ب پەسەند بزانىت.

پاھىنان

- مەرەم ژ دابىنكرنا كۆمەلەيەتى چىيە؟
- بەرووبۆمى وەلاتى بۇ كىيە؟
- چىدبىت كەس ژوى بەربۆومى بەيتە بى بەھركرن؟
- مەرەم ژ ژيانا گونجاي چىيە؟
- دابىنكرنا كۆمەلەيەتى ژبلى دابىنكرنا خوارنى و جلوبەرگان چىي دى دگەھىنت؟
- دابىنكرنا كۆمەلەيەتى ھەر بۇ پىرو پەكفتيانە يان خەلكى دى ژى بخۇفە دگرت؟
- ئەگەر فەگرىت ئەو كى نە؟
- ئەرى دابىنكرنا كۆمەلەيەتى و چافدىريا كۆمەلەيەتى زارۆكىن نەشەرى ب خۇفە دگرىت؟

۲- مافى ژینگەھا پاقتر (ژینگەھا پاراستى):

ژینگەھ، ئىكە ژ بنەمايىن سەرەكى يىن ھەبوونى و پىدقى يە بۇ بەردەواميا ژيانى پارىزگارى لى بهيتە کرن وب پاقترى راگرن. ژینگەھ بۇ ھەميان وب مولكى مرؤفايەتیی ددانن و پشكا ھەر زیندەوهرەكى تىدايە. لەورا مافى مەيە داخازا پاقتر راگرتنا وئ بکەين و نەھىلين ب شيوہكى نەريکوپنک بۇ بەرژەوہنديين وان کارگەھ و دەولەتان ب کاربەينن. ژینگەھ گشت ژیدەرین سروشتى قەدگريت. ئاف، ھەوا، ئاخ، داروبار، زیندەوهر و ھەمی وان تستان ژى قەدگريت يىن کول سەر ئاخى و بن ئاخيدا ھەين". ھەر ئىک ژوانا ژیدەرەكى سەرەكى يى ژيانى يە و پيسبۆون وتیکدانا وان کارەكى خراب بۇ مرؤفايەتیی لى دکەشيت... قەدیتنا ژیدەرین وزه ((ھەلما ئافى، رەژيا بەرى، باريت، کارەبا، نەفت، ونەتۆم و..... ھتد)) وب کارئینانا وان د بۆارین جودا جودايین پيشەسازيیدا وپاشى ژى ل دروستکرنا چەكى وگەلەك جارن ژى پیکولین دەولەتین زلھیزین وى دەمی و نھو بۇ دەست بسەرداگرتنا وان دەقەرەن يىن ئىک يان چەند ژیدەرین وزى تیدانە بۆويە ئەگەرئ بەرپابوونا شەروشۇرین زۆر و دژوار وھەمی جورین چەكى تیدا ب کاردئینن. بېگومان ئەقەژى دبنە ئەگەرئ پيسبۆونا ژینگەھى. ئەقە ژبلى ب کارئینانەکا نارەوايا وان داروبارین ب بەرو بى بەرین دەقەرین جورا و جۆر، کو نەك ھەر جەپن وان خەملاندبوون، بەلکى ھەقسەنگياوئ ژى د ناقبەرا ئەوان گازاندا ئینايە گۆرئ کو ھەر ئىک ب شيوہكى دخزمەتا ژینگەھى دايە. مرؤف ھەمی جۆرین مفای ژداروباران دبىنت، ژلايەكى قە مفای ژ بەرئ داروبارى و ژلايەكى دى ژى قە بۇ پاقتریا ژینگەھى و ئاف و ھەوايى پاقتر وب کارھینانا قەدو تايین وان د دەمی پىدقى دا. بەلى ل دەمی پەيداىبۆونا شەران سامانى وان ژلايى لايەنن شەرکەر قە دەينە سووتن. باشترين نموونا زیندى يا نيزیک ژى برين و پشت گوھاڤیتنا ئەو ھەمی داروبارین دەقەرین جودا جودايین عيراقى بۆو کو رژیما ئەوى دەمی يا عيراقى ب ھىجەتین جورا و جۆر پیرانیا وان برينە و ژناف برينە. ل ژپیریا عيراقى ب دەھان ھزار دارخۆرمە برينە و ل کوردستانى ژى ھەرەوسا، چوونە سەر باخ و چاقدیریکرنا وان ژ خۇدانین وان قەدەغەکرن. کو بقی ژى ژبلى زيانا مالى يا خۇدانین وان، ھەقسەنگيا سروشتيا وئ ژینگەھى ژى پيسبۆو.

ئەو ئەگەر ئىنگىلىز كارتىكەر ئەگەر زۆر لىسەرى پىسبونى ئىنگىلىز ھەيىن پىكھاتىنە ئ: زۆربونى مەۋەت و پىشكەفتى بازىرگىنى دىناقتەرا ۋەلەتەندە ۋەكەرىيە ھاتىن و چون و گەريان بويىنە كەركى رۇزەنە ۋە ئەگەر ئىككىرىنى ئىنا " ترومبىل ، شەمەندەفر ، پاپۇران و فرۇكان.... ھتە" ، كە ھەر ئىككى پىشكا خۇيا ۋەزى بىكار دىنىن و ئىنگىلىز پىس دىكەت و رۇرومىيى ساخلىمىيى شە زىنەنە كە زۆر بى گىيانداران دىگە ھىنىت كە مەۋەت ئىككى زۋانىيە . دى پرانىا ۋەلەتەن جىھان پىشكەفتى دا ، پىسبونى ئىنگىلىز بويىيە كىشەيەكە مەزەن ، بىزاقى دىكەن دىناقتە بازىرەندە كىمەت ترومبىل بىكار بىنىن ، سالاۋەنە رۇزەكى بۇ نەھەۋەتە ترومبىل تەرخان دىكەن ، باجا ترومبىل زىدەدەكەن ، راۋەستىيان ترومبىل ل جەيىن تايىبەتەن ۋەندە گران دىكەن ، ھەندەنە خەلىكى دىكەن كە ھەندى بىشەن پىسكلان دىناقتە بازىرەندە بىكار بىنىن ، ھاتىن و چونا ترومبىل دىناقتەندە بازىرەندە قەدەغەپكەن .

رۇزەنە ، ھەر خىزانەك خۇ زەرمەيك و پىساتىيىن مالا خۇ ، خۇ رىزگاردەكەن . ۋەكى دزانىن ، بازىرقانى ۋەن بەرمەيكەن خەرقەدەكەت ۋەل جەھەكى دوىرى بازىرى ، يان دىۋىتە يان كەم دىكەت و پاشى ئەۋزى دىبەتە كىشەيەكە دىيا پىسكەن ئىنگىلىز... دىدەمى سوتنىدا ، دىبەت گەلەك تىشە دىناقتەن ، سوتەنە ۋەل تىشەن خەپ ئى پەيدەدەن زىنەنە مەزەن بى ساخلىمىيى دىگە ھىنىت . لەۋرە ھەندەك ۋەلەت ، دىشكا پاقىزا ئىنگىلىز يان بازىرقانى بازىرەندە ، بى بەرمەنە سەندۇقان بىسەر خىزانەندە دابەش دىكەن و رىنەمەيەن دىدەن ، ھەتە ئەۋ تىشەن زەنەنەمى سوتەندەنە جۈرە غازەكە زەراۋى و تەرسەكە ئى دەرەكەفەت ، بىكەنە دۋان سەندۇقاندا و رۇزەكە ئى بۇ كەمكەنە ۋەل دىيارەكەن ، ھەتە بىجۈرەكە ئىناقتە بىبەن و زىانى نەگە ھىنىن ، ئەۋ بەرمەيكەن دىيا كە دىشەن جەركە دى بىكار بىنىن و مەيى ئى ۋەرىگەن جۈدە دىكەن و دۋبارە پىشتى چىكەنە ۋەل بىكار دىنىن ، ھەندەك ۋەلەتەن لىسە دەرەيە يان بەرمەيكەن پىسەن خۇ دىھاقىنە دەرەيە دا و ئەۋزى زىنەنە مەزەن بى گىياندارىن دىناقتە دەرەيە دا دىگە ھىنىن . كەركە ھىنە پىشەسەزى ، ئىلى ۋەل غازا دى ھەۋەيە دا بەلەفەدەكەن ، ئىناقتەنە بەرمەيكەن ۋەل ئى ، بۇيە گەرتەكە مەزەن و پىدەقەيە كە بۇ بىيەتە كەن .

هەبوونا کارگەهان نۆزىك باژىر و باژىرك و گوندان، زيانەكا مەزن ب ئاكنجىيىن دەقەرئ دگەهينيت.

يا ژ ئەفەين سەرى ھەميان گرنگتر، ئەو کارگەھەين كو د بياڤئ ئەتۆمى و كيميا گەرى و ھندەك تەشتەين ژ وان بابەتاندا كاردەكەن، نھو بەرمايەكەين ئەفان كارگەهان بووينە كەشەيەكا مەزنا مرۇفايەتيى و چەندەين رەيخراو و پارتەين پاريزەرەين كەسكاتىيى بۇ رەيگرتن ژ ھەبوونا وان جۆرە كارگەهان پەيدا بوون. پارتا كەسك د پەرانيا وەلاتەين ئەورۇپى دا ھەنە وب توندى بەرامبەر وان كارگەھ و ھۆكۈمەتان دراوستن كو بەرمايەكەين ترساناين كارگەھەين خۇ دئەخنە دىن ئەردى يان دھاڤەنە دەرياياندا.

لايى مەژى، پەشتى سەيرانى بەرمايەكەين خۇ بىيى كۆمكرن د جەھەن گەشت و گۆزارى دا بچە دەيلن، جار ھەيە ئەگەر ژبەر ھەر ئەگەرەكى كرەكارەين گەيشى كوم دكەن ددەمى خۇدا نەگەھەن، پەشكەك ژ ئاكنجىيىن تاخان بىيى گۆھى خۇ بدەنە كەسەكى گەيشى خۇ دھاڤەنە دكاڤلى تاخى خۇدا.

ژينگەھ پاريزى وەكو مافەكى مرۇڤى، دگەل پەشكەفتەن جفاكى و پەيشەسازى سەرى خۇ ھەلدايە، گرنگى يەكا زۆر ھەيە، چونكى مەسەلەيەكە ھەمى مرۇفايەتيى قەدگريت. نھو گرنگىەكا زور پى دەن و ھندى وپقەترە خەلك زىدەتر پەشتەريا وئ دكەن... ئەرى تو بۇچى نابى يە ئىك ژوان پەشتەڤانىكەران؟

پاھىنان

- ژىدەرەين پەيسكرنا ژينگەھى چەنە؟
- ئەرى د جەنگەين جىھانيدا بكارھاتەينە؟ ئەگەر بەرسڤاتە بەلى يە، چەنە وكى بكارئىنايە؟
- چەكەين كوم كۆژ، پەشتى بكارئىنانا وان كارتەكرن لەسەر بەرەبابەين پاشەرۇژى دمينيت؟

پشکا سیی

گرنگین پاراستنا مافین

مروقی دنا فخودا

گرنگیڻ پاراستنا مافین مروڦی د نافخودا:

د هولهت ودهکو پیکهات و خودان که سایه تیهکا معنه وی دهسته لاتا تهکا گشتی بسره هه څو ه لاتیاندا پهیره و دهکته، کو ب دهسته لاتا گشتی دهیته نیاسین، لدویف نایدلوژی و هرز و ریباژین سیاسی ب ریښه دچیت، کو نهفه زی ژ وده لاتا تهکی بؤ وده لاتا تهکی دی دهیته گوهورین ل څیرئ مافی مروڦی دهکفیه بن کاریگه ریا وئ گوهورین ب جوره کی کو د وده لاتا تهکی دکتاتوری و دهسته لاتا ئیک کهسی دا مافین مروڦی ب بهر فراهترین شیوه دهیته پیښلکرن، بهلی د وده لات و سیستمی سیاسی دیموکراسی و دبن دهوله تا یاسایی دا مافین مروڦی دچسپن نانکو لدهمی پیښلکارایاندا نه نجامدهر روی ب پرویی بهرپرسیاریا یاسایی دبن. نه گهر دهسته لاتا گشتی زی دابهش بکهین ژ سی دهسته لاتین سهره کی پیښکدهین (یاسادانان، بجهئینان، دادوهری) همر ئیک ژوانا راسته وخو یان نه راسته وخو ب بنه مایین مافی مروڦی څه دگریډانه، ب وی پیښه ری مافی مروڦی په یوه نندیین موکم دگهل دهسته لاتا یاسا دانانی د (پهرله مانی) دا هه یه، چونکی وئ دهسته لاتی شیانین دهریخستن یان باشکرن یان هه لوه شاندا یاسایی هه یه له ورا دشیټ ب شیوه یه کی ژوان شیوان، یاسایا تیکه لی بنه مایین مافی مروڦی بکهت. له ورا ل پرانیا په یمان نامه و ریکه فتنین دبیافئ مافی مروڦی دا، بهنده کی تایبته هه یه، به حسی چاکسازین یاسا و گونجاندنا وان دگهل بنه مایین مافی مروڦی دهکته، چونکی مافی مروڦی و یاسا دویه کیڼ پیښه دگریډاینه.

ههر دوی چارچوڅه یی دا، پرانیا روی ب رویوونا دناڅبه را مافی مروڦی ودهسته لاتا جهجهکرنیډا رهنکغه دتهفه، وئ دهسته لاتی ب ریکا دام و دهزگه هیڼ جودا یاسا و دهسته لاتین گشتی بسره هه څو ه لاتیاندا دسپینیت، له ورا لبن نه بؤنا چهندين پیښه رو چافدیږی، سنور دانان بؤ نهفی دهسته لاتی ریخوښکرنا پیښلکاریی بؤ مافین مروڦی په یدا دهکته، کو نهو زی د دو بیافین سهره کی دا پیښه گریډدته (تاکه

كەس بەرامبەر تاكە كەس) و (دەستەلاتا گشتى بەرامبەر تاكە كەس)، بى بى
پېقەرى كۆ بىنەمايىن مافى مەرۋى دىياساى بىن، د دەمى پېشلىكرنىدا ل ھەر دوو
بارودۇخاندە دقەت دادگەھ و دەستەلاتا دادوھرى ئەرگى پاراستن و ھەگەراندە
مافان بى ستويى خۇفە بگريت، لدەمى تاكە كەسەك دەست دريژى بگەتە سەر
مافى تاكە كەسەكى دى، ژ ياساى دەردكەقەت، ئەگەر دەستەلاتا گشتى ژى مافى
مەرۋى تاكە كەسى يان بى كوم پېشلى بگەت، زىدەتر دەستەلاتا خۇ بىكاردئىنيت و
بى ھەمان شىۋە ژ ياساى لادەت.

مافىن مەرۋى، ياساى پاراستنە دادوھرى بۇ دابىن دگەت، لەورا دقەت دەستەلاتا
دادوھرى يا سەربەخۇبىت و سەرۋەريا ياساى بپاريزىت و مافى پەنابرىنا بەر
دادگەھى بۇ ھەمى مەرۋان يا پاراستى بىت، بى جوداھىكرن دناقبەرا واندە، ئەقجا
ئەو جوداھىكرن ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت، وەكى ل پەيماننامە مافىن مەدەنى و
سىياسىيىن ل ساللا ۱۹۶۶ داھاتى (ھەمى مەرۋ، بەرامبەرى دادگەھى وەك ھەقن و
مافى ھەر كەسەكى يە لدەمى كېشەيەك ھەبىت، چ كېشا وى يا سزاداننى بىت يان
مەدەنى، دقەت كېشا وى ژ لايى دادگەھەكا تايبەتمەندە سەربەخۇفە و بشىۋەيەكى
دادپەرۋەرەنە بىنيت). دىن مافى مەرۋى بى وان پېقەرەن بىنەرتى بىناسىن كۆ
مەرۋ بى ھەبوونا وان بى سەرفەرازى نازىت. مەرۋقايەتى بىناغى نازادىي و
دادوھرى و ئاشتىي يە، رىزگرتنە مافىن مەرۋى ژى رىخۇشكرنە بۇ پېشلىخستە
تەماما كەسايەتيا تاكە كەسى و كۆمى.

رەھ و رىشالىن مافى مەرۋى، ژوئ خەباتا نەقەقەتيايا مەرۋقايەتىي قە ھاتىنە،
كۆ دسەرانسەرى جىھانىدا، بۇ نازادىي و وەك ھەقىي كرىيە، ژوئ ھەول و بزاقا
مەرۋقايەتىي ژى قە كۆ ژ زىدەرىن جۇراوچۇر و ھەلسەفى و ئايىنن جودا بۇ مايىنە.
ئەو ماف ژى ل چەندىن سۆز نامىن نىف دەولەتتىن مافى مەرۋى قە رىزكرىنە، كۆ
گىرنگىرىن ژوان جارى ناما جىھانى يا مافى مەرۋە يە.

پاراستنا مافى مرۇقى، ئىكە ژ گرنگترين بنه مايىن ئىمناھيا نافخۇ، ئەو ژى ب باوەريا تەمام ب بنه مايىن سەرەكى. ل ھەر كىرئ بىت، مافى مرۇقى ب راستى يى پاراستى بىت، ئەو جھ دى يى ئىمىن و بەرەف پىشكەفتنى فە جىت. ھەر كەس و رەفتارىن خۇ د قابەرەھەكى دياركريد دزانىت و ژى دەرناكەفیت كەس ب ئەگەرئ (رەنگى، ئايىن، نەتەو، نەش، ھزروبىر يان ھەر تىشتەكى دى) جودا نەكەت و ھەست ب كىم و كاسيا نەكەت و ب ریزگرتن تەماشەى مرۇقىن دى بکەت، ئەو ژى پالەدرەكە بۇ بجئینانا ئەركىن مرۇقایەتیى دناف جفاكى دا. ب بەروفاژى، ل وان جھین مافین مرۇقى تىدا پىشگوه ھافیتی و ژبەر ھەر ئەگەرەكى بىت جوداھى ھەبىت، ئەفە(نە ئىمناھى، ترس، رەف و تىكدان) دى خەلكى فەگريت و ھەردەم دى بەرەف پاشكەفتن و كارساتان بەت و پىشیللا تەماما یاسایى ژى دى كەت. كەس ریزى ل مافى كەسى دى ناگريت دجھئینانا ئەركى ژى دا كىمتر خەمى دى يا زالبىت. بقی ژى نە ئىمناھیەكا تەمام دى پەیدابىت. ژمارەكا بەرجاف ژ دەولەتان د یاسا و دستورین خۇدا گرنگى یەكا تەمام ب (۲۰) بەندین جارناما جیھانى یا مافین مرۇقى دایە، كو پىشتى جەنگى دووی یى جیھانى، نەتەوھەین ئىكگرتى راگەھاندی یە، ئەو جەنگى كو نىزىكى شىست ملیوڭ كەسان تىدا گیانى خۇ ژ دەستداى و پرانىا وەلاتین ئەورۇپا زیانەكا مەزن فى كەفت ویرانكرن. ھەر وان زیانین زۆر ژى وەل ئەورۇپا كر، ل قۇناغین پىشتى جەنگى ب شیوہیەكى باشتەر خۇ ب پاراستنا مافین مرۇقى فە گریدەت و بپاریزىت.

ل ئەورۇپا، ب تايبەتى ل ئەورۇپا روژنافا، ب دەھان رىكخراو بۇ بەرەفانىكرن ژ مافین مرۇقى ھاتنە دامەزراندن و پرانىا ئاكنجىيان لدویف دەنگى بانگەوازاى وان چوون. وان رىكخراوین جیھانى جھى ديارى خۇو گرت و بەیانناما سالانە حسیبا تەمام بۇ دكر، ھەر ھەفوەلاتیەكى ژى پىشیلكارى دوى بەیاننامى دا ھەبىت ئەفە بۇ ھندى شیوازى خۇ ژوى بارودوخى بگوھوریت و تۆمارا مافین مرۇقى ب پاقزى راگريت، گفاشتنا تەمام دئىخستە سەر.

ھەر دەولەتەك، شارستانى و پېشكەفتنا وئى پاراستنا مافى مرۇقى قە گرېدايە، چەند مافىن ھەقۇەلەتتەن خۇ راگرىت ھىند ياسا د ولەتتە واندە دى سەرورەر بىت وكىم كېشە بن، بەروفاژى ژى راستە. چونكى پېشېلكرنا مافى مرۇقى، نە وەك ھەقىى و نە ئىمناھىي و بى باوەرىي پەيدا دكەت. پاراستنا مافى مرۇقى ھۆيەكى سەرەكى يە كو ب راستى مرۇف خۇ ب مرۇف بزانىت. جارناما جىھانى يا مافى مرۇقى، كو تېكرىا ھەر (۳۰) بەندىن وئى بەرھەفانىكرنە ژ مافىن تاكە كەسى، ئەگەرەكى گرنكى پېكقە ھەلگرتن و رېزگرتنە ژ بىرورا و بۆچون و پىرۇژىيىن ئىك و دو، دوىركەفتنە ژ دوژمناتىي و پېكدادانى. ھەر دەولەتەك ژى پرانىا بەندىن قان مافان بىارېزىت، دى بىتە جەي باوەرىا ھەقۇەلەتتەن خۇ و دەولەتتەن دى و خۇل رېزىن پېشېا رېزلىگرتىيان بىنىت.

راھىنان

- دبىت ولەتەك بانگەوازا پاراستنا مافى مرۇقى لېبەدەت و بەلى گرتن و ئەشكەنجەدان ب حەزا بەرپىرسان بىت؟
- دبىت ھەر پارتەكا سىياسى ب رېكا توند و تىژىي دەستەلەتتە بدەست خۇقە بىنىت و بانگەوازا پاراستنا مافى مرۇقى ژى لېبەدەت؟
- سەپاندنا حزبايەتتە ب زورى، چەوا دەھەلسەنگىنى؟ ژ وى روىي قە بەرسقا خۇروون بکە.
- دەستەلەتدار، مافى مرۇقى ددەن يان ماف ژ بنەرەتدا ھەنە؟
- دجفاكى دا پېدقى يە ھەر كەسەكى فېرى مافىن وى بکەن؟
- لدەمى مافى كەسەكى دەيتە پېشېلكرن دقېت پەنايى بۇ كىژ دەزگايى بېت؟

پشکا چاری

ب نیقده وله تی بوونا مافی

مروقی

تەۋەرى ئىكى

گرنگى يا مافى مروقى د پەيوەندىيىن نىقەدەولەتيدا :

دەۋەرۇدا، لژىر كىمبونى دەستەھلاتا دىكتاتورى قەبۇلغا جەڭچان وبەيىزبونى (تەۋرۇما) دىموكراسىيى و پىشكەفتى تەكنولوگىيا و دەركەفتى چەندىن رىكخراۋىن نىقەدەولەتى تايىبەت ب مافى مروقى و مروقاىەتئى قە، ۋەكو رىكخراۋا لىبۇرىنا نىقەدەولەتى، رىكخراۋا جافدىرىكرىنا مافى مروقى د دونىايى دا، فەرنىسا نازاد، خاچا سۇر و رىكخراۋىن جەڭچا مەدەنى ودامەزىراندە رىكخراۋىن ھەرىمى وبەرتەنگ بۇونا تىگەھى سەرۋەرىا دەولەتى، مافى مروقى د ئاستى نىقەدەولەتيدا رۇزانە د پىشكەفتى و گەشەكرىنەيدە. مافى مروقى بوۋىە پىقەرەكى گرنگى پەيوەندىيىن نىقەدەولەتى. ئەو دەولەتتىن جورەك ژ جۇران مافى مروقى تىدا دەينە پىشلىكرىن و رىكخراۋىن نىقەدەولەتى و ھەرىمى پىشلىكرىيىن وان دىيخەنە بەرچاڭ، داخازا باشكرىنا رەۋشا مافى مروقى ژى دكەن. ۋەكى دىيژن جىھانا ئەفرۇ يا بوۋىە گوندەك و كۆمەكا رىكخراۋىن نىقەدەولەتى يىن ۋەسا دەركەفتى نە، تەكنولوگىيا پىشكەفتى ئەفرۇ بۇ شەرمزاركرىنا وان دەولەتان بكار ئىنايە كو گوھدارىا مروقى و مروقاىەتئى ناكەن و كورسىك و دەستەھلاتا خۇ لسەر ھەمى تىشتان دانايە. نەو، ژلايەكى قە ب رىكا گفاشتىنا رىكخراۋىن نىقەدەولەتى و كۆمەل و رىكخراۋىن سىياسىيىن دەولەتان و جەماۋەرى ۋەلاتى، ژلايەكى دى ژى قە ب زوى بسەر ئافكەفتى و ئاشكەرابوونا راستىيىن قەشارتىيىن وان، وان دەولەتان شەرمزار دكەن.

چەوساندە گەلەكى، ژلايى دەستەھلاتىدارىن ۋى دەولەتئىقە، ئەو ژى ب بكارئىنانا توندو تىژىا زور، توندو تىژىەك كو رىزگرىن نەبوو بىنەمايىن جارناما جىھانى يا مافى مروقى و نەبۇچ ژوان سۆزنامىن نىقەدەولەتى دگرىت و بەرھىنگارىن خۇ ب شىۋەيەكى زر نە مروقانە ژناف دىبەن، دبارودۇخەكى ۋەسادا، پىدقى يە پەنايى بۇ جەڭچا نىقەدەولەتى بىبەن ۋەو ژى ب رىكا ئەنجومەنى ئاسايشا نىقەدەولەتى، بۇ راكرىتا ۋى جۇرى زوردارىيى، رەۋايى ب دەست تىۋەردانا كاروبارىن نافخۇيا دەولەتان بىدەت، ب تايىبەتى دژى رىيىمىن وان گەلان كو ب رىكەكا نەرەۋا و سەربازى ھاتىن و بوو سەپاندە خۇ ژى زمانى

ژنازار و ئەشكەنجهدان و تەپەسەر كرنى چ دى نزانن... ھەر وى چەندى ژى رىك ب نەتەوھەين يەكگرتى دا، د كوچرەوا (مەشەختبونا) سالا ۱۹۹۱ يا گەلى كورد بريارا ۶۸۸، بۇ پاراستنا مافى مرؤفى ل عىراقى ب گشتى وكوردستانى ب تايبەتى دەر بىخيت، دەر كەفتنا ئەفى بريارى بۆويه دەستپىكا دەستپوھردانا نەتەوھەين ئىكگرتى د كارو بارين وان دەولەتان ئەوين كو ب شىوھكى بەرفرەھ مافى ھەقوھەلاتين خۇ پيشيل دكرن. ئەفەبوو دچارچووقى ئەقان گوھورينا دا نەتەوھەين ئىكگرتى، ب مەرەما راگرتنا قان پيشيلكارين ل سومال و يوگسلافيا و كوسوفو رويدان. ل ھەواروان بچيت.

گوھورينا پرنسپيا دەستپوھرنەدانى ل كاروبارين دەولەتان كو د ميساقى نەتەوھەين ئىكگرتى دا چەسپاند بوو، بۇ دەستپوھردانى ل دەمى پيشيلكرنا مافى مرؤفى، ب دەستكەفتىھكى گرنكى خەباتى يە ل بىخەمەت چەسپاندنا ھەمى مافين مرؤفى، گرنكترين گوھورين نيف دەولەتى دەيتە دانان، كو دبیتە رىگرەك ل بەردەم دەستەھلاتا بى سنوريا رژيمن ديكتاتورى، ئەف رژیمە بەراھىكى ب ساناهى و ب ھىجەتا دەستپوھر نەدانا د كاروبارين ناوفخۇيىن واندا، مافين مرؤفى ب شىوھكى بەرفرەھ پيشيل دكرن.

راھينان

- ئايا نەتەوھەين ئىكگرتى دشين رى ل وان پيشيلكارين دژى ب مافى مرؤفى دەيتە كرن بگريت؟ چاوا؟

- رىكخراوين مافى مرؤفى دشين ب ھىزى، رىكى ل پيشيلكاريان بگرن.

- گەلەك جارانا مەگوھ لى دبیت كو رژیمەكا دياركرى پىگير نابيت ب ياسايين نيف دەولەتى پيدفى يە سزا بدەت، ھەتا رەوشا خۇ ژ وى لايقە باش بکەت، ئەرى تو دشى لايەنەكى ژ وى جۆرى دەستنيشان بکەى؟

- گوھورينا پرنسپيا دەستپوھرنەدانى د كاروبارين نافخۇدا بۇ دەستپوھردانى چەوا ھەدلسەنگينى؟

- دەمەكى زورە تورکيا پىكولا چوونا ناف ئىكەتيا ئەورۇپا دکەت، بەلى ھەتا نھۆ نەھاتىە وەرگرتن، گرنكترين ئەگەرین وەرنەگرتنا وى چنە؟

تەۋەرى دوۋى

رېڭخراۋىن مافى مرقۇى:

ل ۋەلاتىن كافلىرى ب ئاگرى جەنگى ھاتىنە سۈتن، چەندىن رېڭخراۋ ب مەرەما چافدىرى كرنا مافى مرقۇى و نەھىلن كارەساتىن ھەردوۋ جەنگىن جىھانى جارەكا دى دوۋبارە نەبنەقە ھاتنە دامەزراندن رېڭخراۋان ب شىۋەكى گشتى دكەنە دوۋ پشك:

۱- رېڭخراۋىن نىشەدەۋلەتى يىن نە حكومى: ئەقان رېڭخراۋان دەستى ھارىكارىي بۇ ھەمى جىھانى ھافىتىنە. و د پرانیا دەۋلەتىن جىھانى دا، چ ب ئاشكرا و چ ب نەپنى، نوپنەرپن خۇ ھەنە و لدويف ھەمى جۇرپن پېشلىكارىيەكى دگەرن كو دبنە ئەگەرى دەرگەفتن ژ بنەمايىن مافى مرقۇى خەلكەكى زور ل دەۋرۋبەرپن وان كوم بوۋىنە. زىدەبارى قى كو سالانە، راپۇرتان سەبارەت ب پېشلىكارىيىن مافى مرقۇى ئامادە و بەلاڧ دكەن. د ھەمان دەم ژى دا بۇ ئاگەھداركرنا خەلكى ل مافىن وان چەندىن پەرتوۋك ونامىلكىن ب بها ل بىافىن جۇراجۇر راگەھاندن و چاپ و بەلاڧەكرن، قى چەندى ژى ھىسارىي دناڧ خەلكى دا بەلاڧ بكەن راپورتىن وان ژى ل ئاستى نىڧ دەۋلەتى دەنگ قەدانەكا باش ھەيە. (رېڭخراۋا لىبۇرىنا نىڧ دەۋلەتى - ئەمنستى ئىنتەر-ناشىنال) كو بارەگەھى وئ يى سەرەكى ل برىتانىايە، (رېڭخراۋا چافدىرىا مافى مرقۇى- ھىومان رايىت وچ) كو بەشەكى وئ ژى بۇ چافدىرىا پېشلىكارىيىن دەڧەرا رۇژھەلاتا ناڧەراست ھەيە ب ناڧى (مىدل ئىست وچ) و بارەگايى وى ژى ل ئەمىركايە. (رېڭخراۋا فەرەنسا ئازاد-فرانس لىبەرتى) بارەگايى وئ ل فەرەنساىە.

۲- رېڭخراۋىن نە حكومى يىن دەڧەرى: ئەڧ رېڭخراۋە زىدەتر دەڧەرىنە و چافدىرىا وان پېشلىكارىيان دكەن كول جەھەكى يان دەۋلەتەكا دياركرى دا روۋى دەن. ھندەك ژ حكومەتىن پېشلىكار، ب مەرەما خاپاندنا جىھانى رېڭخراۋىن ب قى جۇرى د ۋەلاتىن خۇدا دادمەزىرىنن و كەسىن

دېنه بهرپرس، گو د ئاستى پېشلىكارىيىن حكوومهتتىن خۇدا بېدەنگدىن، باشتىرىن نمۇونەزى ل سەرھان رېكخراوان رېكخراوا مافى مرۇقى يا عىراقى ل سەردەمى بەعسىيان و ھەفكويىيىن وئ بەلى مەرج نىنە ھەمى رېكخراويىن حكوومى و دەقەرى ژ وى جۇرى بن، بەلكى ھندەك ژوان رۆلەكى باش يى ھەى ل ھەردوو بياقېن ئاگەھداركرن وھشياركرنا خەلكى ل مافىن وان و دەستنىشانكرنا پېشلىكارىيىن وان.

۳- رېكخراويىن نافخويىيىن نە حكوومى:

ئەوان رېكخراوان قە دگريت د چارچوقى ئىك دەولەتدا، سەربخۇ ژ حكوومەتى كارى دكەن، پىرانيا وان پەيوەندى دگەل رېكخراويىن نە حكوومى يىن جىھانى و دەقەرى ھەنە و ھندەك جاران ژى د ئىك تۇرا كاركرنى دا دېن.

كارى رېكخراويىن نافخويىيىن ژلايى ياسايى قە دەيتە رېكخستن كۇب ياسايا كۆمەل و رېكخراوان دەيتە نياسىن، ئەف ياسايە ژ دەولەتەكى بۇ دەولەتەكا دى جودايە، چەند دەولەت ژى يا ديموكراتى بىت ھند ژى ياسايا وئ يا قەكرىە و كارساناھى دبىت بۇ دروست كرن و كاركرنا رېكخراوان و بەروشاژى چەند دەولەت يا دىكتاتورى بىت ھند ياسايا وئ دى رېگربىت ل بەرامبەر كارى رېكخراوان دا، ھندەك جاران ژى ھەر رېكى نادەت بۇ دروست بۇونا وان بىتنى ئەو نەبن كو دروستكەرى دەولەتى ب خۇ بن.

رېكخراويىن نافخويىيىن نە حكوومى رۆلەكى مەزن ھەيە ل پېشقەبرنا جقاكى مەدەنى و چەسپاندنا پىرەنسىپا مافى مرۇقى و دياركرنا ئەوان پېشلىكارىيان يىن دەستەھلات ئەنجام دەت لەورا كۆمەل گشتى يا نەتەويىن ئىكگرتى د بىرھاتنا پېنجى سالان يا جارانما جىھانى يا مافىن مرۇقى دا بىريارەك پەسەندكر تىدا داخاز ژ حكوومەتتىن دەولەتان كر كارى زىدەتر ساناھى بكەن بۇ كارى رېكخراو و ياسايىن وان ب جۇرەكى دارىژن رېگريى دروست نەكەن ل بەرامبەر وان.

رېځخراوا لېبېرېنا نېف دډولەتې - ئەمنستې ئېنتەرناشنال

Amnesty International

بۇ پتر پوهنکرنا کارئ رېځخراوېن نېف دډولەتې، رېځخراوا لېبېرېنا نېف دډولەتې - ئەمنستې ئېنتەرناشنال - دئ کەینە نموونە، هەتا ل جوړو ئەرک و چاوانیا کارئ رېځخراوېن نېف دډولەتې تئ بگههین.

نارمئ رېځخراوا ئەمنستې ئېنتەرناشنال

رېځخراوا لېبېرېنا نېف دډولەتې - ئەمنستې ئېنتەرناشنال - رېځخراوہکا خو بهخشا جیہانیہ بۇ وان کەسانہ کو داخازا مافی مرؤقی دکەن و کاری ژئ بۇ پاراستنا وان مافان دکەن. ئەف رېځخراوہ بزافهکە، ل سەر ئاستئ سەرجهم حکوومەت و وېرورایئ سیاسی و ئایینی یا سەر به خوئیە. پشتهفانی و بهرهنکاری چ حکومەت و پژیمەکا سیاسی ناکەت، دیسان پشتهفانی و بهرهنکاریا بیروباوهرین وان قوربانیاں ژئ ناکەت کو پیکولا پاراستنا مافین وان بۇ دکەت. ژبلی پاراستنەکا بیلايانە یا مافی مرؤقی، چ مەرهمەکا دی نینە، ئەف رېځخراوہ کاری بۇ کوم کرنا خەلکئ چالاک و خوڤهخش دکەت، ئەو کەسین بیبهرامبەر پشکهکئ ژ پیکول و دەمئ خو بۇ وی ئەرکی تەرخان دکەن. ئەفئ رېځخراوئ ژئ د هەمی جھین جیہانی دا، تۆرهکا جوړاو جوړ ژئەندام ولایهنگرین خو ههیه. دوماهی

سەرژمىردا، نىزىكى مىليۇنەك و نىف ئەندام ولايەنگر و ھەقال دىدەتر ژ (۱۵۰) وەلاتاندا ھەنە و ئەندامىن وئ ھەلگىرىن ھەمى جۇرىن ھىزا رەوشەنبىرى و كۆمەلەيتى و جوداھىيەكا مەزن ژى دناقبەرا بىرو باوەرىن سىياسى و ئايىنى وان داھەيە، بەلى كارىن وان دا بۇ چىكرنا جىھانەكى كوتىدا ھەمى كەسان مافىن وان يىن مەرفاھەيتى دىپاراستى بن، ھىزو بۇچوونىن وان وەكى ئىكن. ئەقى رىكخراوى د نىزىكى (۱۰۰) وەلات و دەفەراندال قىن دانپىداى يىن خۇقەكرىنە، كىب ھىزان لاو و قوتابى و بىسۇر دىياقى مافى مەرفى دا كارى تىدا كەن.

رىكخراو خۇ دبىنىت د جىھانەكى داکو خەلك ب ھەمى مافىن مەرفى، ئەو مافىن ل جارىناما جىھانى يامافى مەرفى و پىقەرپى دى يىن مافى مەرفى يىن نىف دەولەتى داھاتىن پى خۇش بىن.

تەوەرئ سەرەكى يى خەباتا قى رىكخراوى دقان خالىن خارئ دا خۇقە دبىنتەقە:

- خەباتكرن بۇ دانانا رادەكى بۇ كوشتنا سىياسى و كارەستىن بى سەروشوپىكرنى.

- بەرھىنگارىا سزايى كوشتنى (سىدارەدان و گوللەبارانكرن) و ئەشكەنجەدانى و

ئەو تىشتىن دى كەت كول خانانەپەسەركرنا توندوتىژى دەيتە دانان.

- خەبات بۇ دەستەسەركرنا پىشلىكارىن مافى مەرفى و ھىنارتنا وان بۇ دادگەھان.

- پىكول بۇ ئازادكرنا زىندانىن ھىزو بىران، ئەو ژى ل دوىف ياسايا بىنەرەتى

يى رىكخراوى، ئەو كەسب ئەگەرئ ((بۇچوونەكا سىياسى، ئايىنى، يان ھەر

بۇچوونەكا دى كود وژدانان وان دا شىنبووىە، يان زمان، يان رەسەنى نەتەوہى

يان جفاكى، يان بارئ ئابوورى، يان ژداىكبۇون، يان ھەر تىشتەكى دى بەلاف

كرىن و توندوتىژى بكارئىنايە و داخاز بۇ بكارئىنانى نەكرىيت.

- پېكول بۇ دادگە ھكر نه كاب لەز و دادپەر و درانا بۇ زیندانیان.
- بەرھنگاریا وان پیشیلکاریین خراب کو بەرامبەر ب مافین کەلتوری و جفاکی و ئابووری دەینە کرن.
- پېكول بۇ رازیکرنا کۆمپانیا و دەزگەھین ئابووری ھەتا پاراستنا مافی مرؤفی بکەن وب چافەکی بلند تەماشە بکەن.
- بەرھنگاریا وان پیشیلکاریان دکەت، کو دەزگەھ و کەسین ژ یاسایا دەولەتی دەر دکەفن کو دەولەت وەك پیدفی ب ئەرکی پاراستنا خەلکی خۆ نەرابیت.
- ھاریکاریا وان پەنابەران کو مەترسیە ب زفەر نە وەلاتین خۆ کو دویر نینە مافین وان یین بنەرەت تیدا بەینە پیشیلکرن.
- داخازی ژ حکومەتان دکەت ل دەمی شەری چەکدارنە، کەسی ب شیوہکی نە یاسایی نە کوژن.
- داخازی ژ گروپین چەکدار دکەت سنوورەکی بۇ پیشیلکاریین خۆ دابنن وەکی گرتنا خەلکی ل سەر ھزروبیران، ترساندنە خەلکی، ئەشکەنجەدان، کوشتنا نە یاسایی.
- خەبات کرن بۇ دانانا سنورەکی بۇ سەربازکرنا زارۆکان.
- ھاریکاری کرن دگەل ریکخراوین نە حکومی یین دی، ونەتەوین ئیگکرتی و ریکخراوین حکومی و دەولەتی و دەفەری، بۇ پیشتەفانیا مافین مرؤفی.
- مسوگەرکرنا چاقدیریا پەیوەندیین سەربازی و ئاسایش و پۆلیسیین نیف دەولەتی دپخەمەت پاراستنا مافی مرؤفی دا.
- ریکخستنا بەرنامەکی بۇ فیربوونا مافین مرؤفی و ھشیاریا زیدەتر ل وی بیافی.

ئەف رېڭخراۋە و سەرجهەم رېڭخراۋىن ۋەك ۋى، فايلېن جودا جودا بۇ ھەر دەولەتەكى ژ دەولەتېن دونيايى قەكرىنە و لژنەكا سەربەخۇ سەربەشتيا ھەر ئىك ژ وان فايلان دكەت و پرانیا بەرپرسىن فايلان نابن خەلكى وان ۋەلاتان بن، ھەتا بىلايەنى تىدا ب تەمامى بەيتە پاراستن.

راھىنان

- ئەو رېڭخراۋىن نىف دەولەتى ئەۋىن دىشېن دەستى وان دپاراستنا مافىن مرقۇقى دا ھەبىت كىشكن؟
- ئەرى رېڭخراۋىن مافى مرقۇقى چەكى ب كاردىنن بۇ رېگرتنان ل پىشلىكارىن مافى مرقۇقى؟
- رېڭخراۋىن حكومى و دەقەرى ب چ رىك دىشېن خۇ بسەپىنن و جەئ باۋەريا ھافۋەلاتىن ۋەلاتى خۇبن؟
- چ رېڭخراۋەكا دى يا نىف دەولەتى تە گوھ لى بوۋىە ب كورتى بەحسى ۋى بۇ ھەقالىن خۇيىن خۇيىندكار بكة.

ژیدەر

- ١- جارناما جيهانا يا مافين مروفي.
- ٢- اللجنة الدولية للصليب الاحمر/ الملحقات ((الپروتوكولان)) الاضافيان الى اتفاقيات جنيف المعقود في ١٢ آب / ١٩٤٩ / جنيف - ١٩٧٧ .
- ٣- حقوقنا مجموعة أنشطة و تدريبات/ منظمة العفو الدولية المجموعات الفلسطينية.
- ٤- الشريعة الدولية لحقوق الانسان صادرة عن مركز حقوق الانسان في الامم المتحدة في جنيف مايس ١٩٤٥ ترجمة الى اللغة الكوردية من النص العربي المعتمد لدى الامم المتحدة. نشر في كوردستان في حزيران / ٢٠٠٠ ألهة المنفذة للمشروع: (American society For Kurds-ASK)
الجهة المولة: (The Natianal Endowment For
Democracy - NED)
اسم المطبعة: مطبعة التربية - أربيل
- ٥- سهرتايهك بو تيگهيشتنى ههلبزاردن/ محهمهد خو رشيد توفيق - ههولير ٢٠٠٣.
- ٦- ((دمنگى مروفي)) گوفارمكا ومرزيه يا ريكرخوا مافي مروفي يه ل كوردستانى ژماره ٤ ي ژفستانا ٢٠٠٣ / ٢٠٠٤.
- ٧- للاجئين حقوق: منظمة العفو الدولية ((ئهمنستى ئينتهرناشنال)).
- ٨- دهستپيك بو: مافهكانى مروفي له كوردستان - عيراق د. صلاح محمد عزيز.

Handwriting practice lines consisting of 18 horizontal dashed blue lines.